

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Xəlilova Aygün Eltun qızı

**«Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi»
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı – 060403 “MALİYYƏ”

İxtisaslaşma şifri və adı - BANK İŞİ

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. F.Ş. Kaşiyeva

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., prof. R.M. Rzayev

Kafedra müdiri - i.e.d., prof. Z.F. Məmmədov

Bakı 2016

MÜNDƏRİCAT:

GİRİŞ	3
 I FƏSİL. KOMMERSİYA BANKLARININ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.	
1.1	İnvestisiya anlayışı və onun mahiyyəti _____ 7
1.2	Bankların investisiya fəaliyyətinin mikroiktisadi və makroiqtisadi aspektlərinin tənzimlənməsi. _____ 10
 II FƏSİL. BANKLARIN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.	
2.1	Bankların investisiya prosesində iştirak etmələrinin məqsəd və vəzifələri. _____ 25
2.2	Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin müasir formaları. _____ 31
2.3	Azərbaycan kommersiya banklarının müasir investisiya xidmətləri. _____ 40
 III FƏSİL. BANKLARIN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ XARİCİ TƏCRÜBƏ VƏ ONDAN AZƏRBAYCAN ŞƏRAİTİNDƏ İSTİFADƏ İMKANLARININ GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ YOLLARI	
3.1	Yeni tipli investisiya banklarının fəaliyyəti və onların tənzimlənməsi. _____ 45
3.2	Bankların innovativ investisiya fəaliyyəti: beynəlxalq təcrübə və Azərbaycanda tətbiqi imkanları. _____ 57
3.3	Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin iqtisadi inkişafı ilə uzlaşdırılması istiqamətləri. _____ 63
NƏTİCƏ	70
ƏDƏBİYYAT	74
XÜLASƏ	78
PE3IOME	79
SUMMARY	80

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Milli iqtisadiyyatı və onun inkişafını banklarsız təsəvvür etmək mümkün deyil. Müasir dövrdə isə bankların bu sahədəki rolu daha da artmışdır. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində istehsalın, ticarətin, xidmətlərin və digər sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı inkişafı, onun müntəzəmliyi pul vəsaitləri ilə təminatın, pul vəsaitlərinin hərəkətinin çevikliyini tələb edir. Bu isə öz növbəsində, məlum olduğu kimi kommersiya banklarının funksiyalarına aiddir. Bir sözlə iqtisadiyyatın inkişafı, bunun əsas amili olan sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi bankların inkişafı ilə, onların fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması ilə düz mütənasib şəkildə qarşılıqlı asılıdır. Bankların həm də istehsal və xidmət sahələrini kredit resursları ilə təmin etməsini, zəmanət, akkreditiv, faktoring, lizing və digər bu kimi xidmətləri də göstərməsini nəzərə alsaq, onların qeyd edilən sahədəki rolunun, iqtisadi əhəmiyyətinin müasir iqtisadi inteqrasiyalar, rəqabət, beynəlxalq ticarətin genişlənməsi, maliyyə resurslarının hərəkətinin global xarakter alması şəraitində get-gedə yüksəlməkdə olduğunu deyə bilərik. Bu qeyd edilənlər bankların, onların fəaliyyətinin, investisiya siyasətinin tədqiqat mövzusu olmasının kifayət qədər aktual olmasından xəbər verir.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının həyata keçirdiyi maliyyə sabitliyi siyasəti bank sisteminin maliyyə dayanıqlığının qorunmasına və maliyyə vasitəçiliyinin genişlənməsinə yönəlmişdir. Həyata keçirilmiş siyasət nəticəsində bankların kapitalizasiyası üzrə “yol xəritəsi” uğurla icra edilmiş, bank sektorunun rəqabət qabiliyyəti yüksəlmiş və maliyyə dərinliyi artmışdır.

Bank sisteminin maliyyə vasitəçiliyini ifadə edən göstəricilərdə müsbət dinamika davam etmişdir. 2014-cü ildə qeyri-neft ÜDM-ə nisbətdə bank aktivləri 76%-ə, iqtisadiyyata kreditlər 56,1%-ə, bankların kapitalı 12,9%-ə yüksəlmişdir.

Müasir şəraitdə qarşıda duran əsas məsələ bank sektorunun sabitliyinin təmini, rəqabətin global xarakter aldığı, liberallaşdırılma şəraitində yerli bankların bazardakı mövqeyinin qorunub saxlanması, gücləndirilməsi və sairədir. Ayrı-ayrılıqda kommersiya banklarının inkişafı isə onların fəaliyyətinin iqtisadi inkişaf prosesləri ilə uzlaşdırılması, korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, risklərin idarə edilməsi, likvidliyin

yüksəldilməsi, xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması və nəhayət investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi kimi vəzifələri qarşıya qoyur. Bu dissertasiya işi də sonuncu məsələyə həsr edilmişdir ki, fikrimizcə yuxarıda qeyd edilənlər bu mövzunun kiyayət qədər aktual olduğunu göstərir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Bank sektoru, kommersiya banklarının fəaliyyəti, onların investisiya siyasəti müxtəlif dövrlərdə bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Lakin həm dünya səviyyəsində, həm də bizim ölkəmizdə bank fəaliyyəti sisteminin ilbəlil həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından yenilənməsi, müasir iqtisadi proseslərlə bağlı olan öyrənilməmiş problemlərin meydana gəlməsi tədqiqatların mütəmədiliyini tələb edir. Bir sözlə bu sahədə respublikamızın iqtisadçılarının elmi araşdırmalarını, problemin öyrənilmə səviyyəsini yüksək qiymətləndirməklə bərabər qeyd etmək istərdik ki, bu əsərlərdə, tədqiqat işlərində kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətində son bir neçə il əhatə edən müasir problemləri öz əksini tapmamışdır. Bu da öz növbəsində təqdim olunan tədqiqat işinin aparılmasında zəmin yaratmışdır. Bu sahədə xarici alimlərdən M.Fridman, Ceyn K.Şin, R.Kotler, Babiçevoy Y.A., Timofeyev E., Siçayev L., Balabanov N.T., Kormoş Y.İ. və digərlərinin, respublikamızın iqtisadçı alimlərindən isə Sadıqov M.S., Bağirov D.A., Rzayev R.M., Məmmədov Z.F., Abdullayev Ş.E., Bağirov M.M., Həsənli M.X., Bədəlov Ş.S., Ələkbərov Ə.Ə., Məmmədov S.M., İbrahimov Z.H, Kərimov A.M., Sadıqov E.M, Səmədzadə E.Z., P.Mustafayev., Bəşirov R.A., Qəhrəmanov S. və digərlərinin əməyini qeyd etmək olar. Mövzunun iqtisadi inkişaf, milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri, müasir iqtisadi qanunauyğunluqlar ilə sıx bağlı olduğunu nəzərə alsaq Abbasov A.Ə., Səmədzadə Z.Ə., Hacıyev Ş.H., Nadirov A.A., Bayramov Ə.İ., Şəkərəliyev A.Ş., Musayev A.F., Babayev Ə.P. və digərlərinin əsərlərinin, tədqiqatlarının da bu sahədə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd edə bilərik.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi milli iqtisadiyyatın inkişafında xüsusi rola malik olan kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin müasir şəraitlə bağlı problemlərinin öyrənilməsi, onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarının müəyyənəşdirilməsidir.

Tədqiqat işinin məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və

yerinə yetirilmişdir:

- kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin nəzəri və metodoloji əsaslarının tədqiqi;
- Azərbaycanın kommersiya banklarının müasir inkişaf xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;
- kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinə təsir göstərən amillərin müəyyənləşdirilməsi;
- bankların investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinin hüquqi bazasının tədqiqi;
- kommersiya banklarının inkişafı ilə milli iqtisadiyyatın inkişafının qarşılıqlı əlaqəsinin tədqiqi;
- investisiya fəaliyyətində korporativ idarəetmənin rolunun öyrənilməsi.

Tədqiqatın predmeti və obyekti. Tədqiqatın predmetini kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin, səmərəliliyinin yüksəldilməsinin nəzəri əsaslarının tədqiqi və bu fəaliyyətin mövcud vəziyyətinin təhlili, obyektini isə Azərbaycanın kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin göstəriciləri təşkil etmişdir.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasları. - Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin bank fəaliyyəti, kommersiya banklarının investisiya fəaliyyəti sahəsində elmi-tədqiqat və praktiki əsərləri, dünya ölkələrinin təcrübəsi, problemlə əlaqədar Azərbaycan respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Mərkəzi Bankın hüquqi aktları və digər normativ-hüquqi sənədlər. Tədqiqat işində müqayisə, məntiqi ümumiləşdirmə, analitik-statistik təhlil və digər bu kimi tədqiqat üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Maliyyə Nazirliyinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin statistik məlumatları, Mərkəzi Bankın və kommersiya banklarının illik hesbatları, bu qurumların İnternet siteleri və digər mənbələr.

Tədqiqatın elmi yeniliyi kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsaslarının yeni proseslər baxımından öyrənilməsi, investisiya fəaliyyətinin müasir iqtisadi proseslərə uyğunlaşdırılması mexanizminin, həmçinin bank sisteminin

müasir inkişaf meyillərinin tədqiqi əsasında sözü gedən investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin göstərilərək onların əsaslandırılmasından ibarətdir. Bu istiqamətdə aşağıdakı konkret nəticələr əldə edilmişdir:

- kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinə təsir göstərən və müasir iqtisadi proseslərdən doğan əsas amillərin müəyyənləşdirilərək, təsirinin qiymətləndirilməsi;
- kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin müasir iqtisadi inkişaf prosesləri ilə uzlaşdırılması yollarının göstərilməsi;
- bankların hüquqi tənzimlənməsi prosesinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması zərurətinin əsaslandırılması;
- bankların investisiya siyasətinin Azərbaycanın iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərinə uyğun prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi və əsaslandırılması;
- Azərbaycan kommersiya Banklarının müasir investisiya xidmətlərinin təhlili;
- bankların investisiya siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyətinin əsaslandırılması;
- bankların investisiya prosesində iştirak etmənin məqsəd və vəzifələri.

Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat işində əldə edilmiş nəticələrdən bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində, kommersiya banklarında investisiya siyasətinin formalaşdırılmasında, fəaliyyət strategiyasının hazırlanmasında, eyni zamanda dissertasiyada irəli sürülmüş elmi-nəzəri fikir və nəticələrdən «Bank fəaliyyəti», «Kommersiya bankları», «Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyəti» mövzuları üzrə tədris prosesində istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Əldə edilmiş nəzəri və praktiki müddəalardan, tövsiyələrdən, konkret ümumiləşdirmələrdən kommersiya banklarının investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsində, ümumilikdə bankların investisiya siyasətinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər. Bundan başqa dissertasiya işinin elmi nəticələri kommersiya banklarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi, kredit portfelinin mənfəətliyinin təmini, korporativ maliyyənin səmərəli investisiyalara çevrilməsi proseslərində mühüm praktiki əhəmiyyət kəsb edə bilər.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL: KOMMERSİYA BANKLARININ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.

1.1 İnvestisiya anlayışı və onun mahiyyəti.

İnvestisiya, gələcəkdə gəlir əldə etmək məqsədilə müəyyən iqtisadi layihələrin müasir dövrdə reallaşdırılmasıdır. Bundan başqa investisiya – gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət obyektlərinə qoyulan aşağıdakı maliyyə vəsaitlərindən, qiymətli kağızlar və ya pulla qiymətləndirilə bilən digər maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Bunlara aid etmək olar:

1. Pul vəsaitləri, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar;
2. Daşınar və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və başqa maddi sərvətlər);
3. Torpaqdan, sudan və digər ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqdan istifadə hüquqları, habelə digər əmlak hüquqları;
4. Müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər;
5. Hər hansı bir istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan, ancaq patentləşdirilməmiş texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və s məcmusu;
6. Digər sərvətlər.¹

İnvestisiya anlayışını yalnız əvvəldə göstərdiyimiz təriflə məhdudlaşdırmaq düzgün olmazdı. Müəyyən bir dövrdə iqtisadiyyatda mövcud sərmayə malları və təchizat tədarükünə edilən xalis əlavəyə investisiya deyilir. Bir iqtisadiyyatın məlum vaxtda məlum sərmayə malları və təchizat tədarükü mövcuddur. Məsələn, bir ölkənin dəmir yolları, avtomobil yolları, hava limanları, anbarları, enerji nəqliyyat xətləri, gəmiləri, təyyarələri, zavodları və zavod daxili maşın, alət və avadanlıqları, binaları və s bu kimi obyektləri həmin ölkənin sərmayə mallarının təchizat tədarüklərini təşkil edir.

¹Z.F. Məmmədov "Bank fəaliyyətinin əsasları." Bakı, 2015.

Kapital yaradan investisiyaların strukturunda başlıca yeri əsas kapitala qoyulmuş investisiyalar təşkil edir və özündə sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, ticarət və s. təyinatlı yeni tikilərlə bağlı, fəaliyyətdə olan müəssisələrin rekonstruksiyası, genişləndirilməsi və texniki yenilənməsinə yönəldilən xərcləri, həmçinin yaşayış və mədəni-məişət, ictimai iaşə tikintilərinə qoyulan xərcləri tutur.

İnvestisiyalar iqtisadi kateqoriya kimi istənilən ölkənin normal iqtisadi inkişafını təmin edən bir sıra vacib funksiyalara malikdir. Makroiqtisadi səviyyədə investisiyalar aşağıda sadalanan istiqamətlərdə əsas kimi çıxış edir:

1. geniş təkrar istehsal siyasətinin həyata keçirilməsi;
2. elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi, milli əmtəələrin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi;
3. ictimai istehsalın struktur dəyişikliyi və xalq təsərrüfatı sahələrinin mütənasib inkişafı;
4. sənayenin zəruri xammal bazasının yaradılması;
5. mülki tikinti, səhiyyə, mədəniyyət, ali və orta təhsilin inkişafı və digər sosial problemlərin həlli;
6. işsizlik probleminin həlli;
7. ətraf mühitin mühafizəsi;
8. hərbi sənaye kompleksinin konversiyası;
9. dövlətin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi və digər problemlərin həlli.

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatında investisiyalar (əsasən qeyri-dövlət investisiyaları) hər şeydən əvvəl ölkənin iqtisadi artımı, yeni iş yerlərinin açılması, dövlət büdcəsi gəlirlərindən daha səmərəli istifadə etmək üçün çox vacibdir.

İnvestisiyalar istehsal güclərinin genişlənməsinə uzunmüddətli perspektivdə təsir edərək, artıq istifadədə olan istehsal güclərində də əhəmiyyətli rol oynayır.

İnvestisiyalar həmçinin mikroiqtisadi səviyyədə əhəmiyyətli rol oynayır. Mikroiqtisadiyyatda investisiyalar aşağıdakı məqsədlər üçün vacibdir:

1. istehsalın genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi;
2. əsas fondların həddən artıq mənəvi və fiziki aşınmasına yol verilməməsi;
3. istehsalın texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi;
4. konkret müəssisənin əmtəəsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi;
5. təbiəti mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
6. qiymətli kağızların əldə edilməsi və digər müəssisələrin aktivlərinə vəsait qoyuluşu.

Beləliklə, investisiyalar vacib iqtisadi kateqoriya kimi həm makroiqtisadi, həm də mikroiqtisadi səviyyədə sadə və geniş təkrar istehsal üçün, struktur dəyişiklikləri, mənfəətin maksimuma çatdırılması və bununla da bir çox sosial problemlərin həllində əhəmiyyətli rola malikdirlər.

Ümumiyyətlə, investisiyanın makro və mikro iqtisadiyyat səviyyəsində təhlili zamanı müşahidə edə bilərik ki, iqtisadiyyatda gəlir və məşğuliyyəti artıran əsas ünsür olan investisiya məvhum kimi bəzi hallarda yanlış ifadə olunur. İnvestisiyaların daha dolğun təsnifatı N.A.Blank tərəfindən verilir. O, investisiyaları qoyulma obyektlərinə, investisiyalaşdırmada iştirak xarakterinə, investisiyalaşdırma müddəti, investisiya resurslarının mülkiyyət forması və ərazi əlamətlərinə görə təsnifləşdirir.

Ümumi təsnifatdan başqa investisiyaların müəssisədaxili təsnifləşdirilməsi də çox vacibdir. Belə ki, müəssisədaxili təsnifat investisiyaların nəticələrinin tədqiqi baxımından real təsəvvür yaradır. Mahiyyət etibarı ilə bu təsnifat müəssisənin investisiya portfelini xarakterizə edir. İnvestisiya portfelinin minimum risklə maksimum gəlir əldə edilməsi kimi optimallaşdırılması müəssisə qarşısında duran zəruri məsələlərdən biridir.

Ümumiyyətlə, müəssisə səviyyəsində investisiyaların irəlindəki kimi təsnifatı daha məqsədə uyğundur.

İnvestisiyaların istifadəsinin səmərəliliyi onların strukturundan çox asılıdır. Struktur dedikdə investisiyaların növü, istifadə istiqaməti və onların ümumi investisiyalarda pay tərkibi başa düşülür.

İnvestisiyaların ümumi və fərdi strukturu fərqləndirilir. İnvestisiyaların ümumi strukturuna onların real və portfel (kapital yaradan və maliyyə) investisiyalarına bölgüsünü aid etmək olar. Adətən, investisiyaların ümumi həcmində kapital yaradan hissə böyük paya malikdir.

Kapital qoyuluşlarının fərdi stukturuna isə texnoloji, təkrar istehsal, sahəvi və ərazi kapital qoyuluşları aiddir.

Ölkə iqtisadiyyatında investisiyaların səmərəliliyi üçün onların maliyyələşdirmə mənbələrinə və mülkiyyət formalarına görə quruluşu da vacib əhəmiyyətə malikdir. Mülkiyyət formalarına görə investisiyaların strukturu ümumi həcmdə onların mənsubiyyətinə görə bölüşdürülməsi deməkdir. Yəni, dövlət, bələdiyyə orqanları, hüquqi və fiziki şəxslərə, yaxud qarışıq mülkiyyət formasına mənsub investisiyalar fərqləndirilir. Belə bir fikir qeyd edilir ki, fərdi investisiyaların payının ümumi investisiyaların həcmində yüksəldilməsi bütünlükdə investisiyaların istifadəsinə müsbət təsir göstərir.

1.2 Bankların investisiya fəaliyyətinin mikroiqtisadi və makroiqtisadi aspektlərinin tənzimlənməsi.

İqtisadi ədəbiyyatda bankların investisiya fəaliyyəti əsasən mikroiqtisadi aspektdə bankın özünün investisiya əməliyyatlarının öyrənilməsi baxımından nəzərdən keçirilir. Xarici ədəbiyyatda “investisiya” dedikdə, bir qayda olaraq qiymətli kağızlara nisbətən uzun müddətə qoyulan vəsaitlər başa düşülür. Bu, real mövcud olan iqtisadi münasibətlərin inikasıdır, çünki bazar iqtisadiyyatında investisiyalaşdırma mexanizmləri bilavasitə qiymətli kağızlar bazarı ilə bağlıdır.

Bankların investisiya fəaliyyətinə iki tip xidmətlərin göstərilməsi üzrə biznes kimi baxılır: qiymətli kağızları buraxmaqla və ya qiymətli kağızları onların birincili bazarına yerləşdirməklə nəgd pulun artırılması; ikincili bazarda mövcud qiymətli kağız alıcılarının və satıcılarının əlaqələndirilməsi.

Sovet iqtisadi ədəbiyyatında bankların investisiya fəaliyyəti dedikdə, uzunmüddətli ssuda kapitalının səfərbər edilib borcalanlara təklif edilməsi başa düşülürdü.

Bu cür izah bank işinin təşkilinin mövcud xüsusiyyətləri, investisiyalaşdırmanın obyektləri və subyektlərinin spesifikasiyası ilə şərtlənirdi, çünki islahatlardan əvvəlki dövrdə bankların investisiya fəaliyyətinin əsas formasını uzunmüddətli kreditləşdirmə təşkil edirdi. Sözün dar mənasında qiymətli kağızlar bazarının fəaliyyətini nəzərdə tutan investisiya fəaliyyəti aydın səbəblərdən mövcud ola bilməzdi.

Bazar münasibətlərinə keçdikcə, fond bazarı formalaşdıqca, bank investisiyalarının qiymətli kağızlara uzunmüddətli qoyuluşlar kimi şərh edilməsi ölkəmizin iqtisadi ədəbiyyatlarında da öz əksini tapır. Belə ki, V.M. Usoskin qeyd edir ki, bank investisiyalarına örtülmə məqamı 1 ildən yuxarı olan qiymətli kağızlara aiddir².

İnvestisiyalar həm kommersiya bankının ehtiyatlarının yerləşdirmə istiqamətləri kimi, həm də gəlir əldə etmək məqsədilə pul vəsaitlərinin müddətli yerləşdirilməsi üzrə əməliyyatlar kimi başa düşülür. Birinci halda investisiyalara kommersiya bankının aktiv əməliyyatlarının bütün kompleksi aid edilirsə, ikincidə onun müddətli tərkib elementi aid edilir.

Bank investisiyalarının xüsusi iqtisadi məzmunu vardır. Mikroiqtisadi aspektdə bankın investisiya fəaliyyətinə - iqtisadi subyekt kimi götürülən bankın nöqteyi-nəzərindən (bankın öz resurslarını real aktivlərin yaradılmasına və ya əldə edilməsinə, birbaşa və dolayı gəlir çıxarmaq məqsədi ilə maliyyə aktivlərinin alınmasına qoymaqla investor kimi çıxış etdiyi fəaliyyət kimi) baxmaq olar. Bununla belə, bankların investisiya fəaliyyətinin onların makroiqtisadi rolunun həyata keçirilməsi ilə bağlı olan başqa aspekti də var. Bu keyfiyyətdə banklar təsərrüfatçı subyektlərin bazar iqtisadiyyatı şəraitində pul-kredit formasında çıxış edən investisiya tələbatının reallaşmasına, əmanət və yığımların investisiyaya transformasiya etməsinə səbəb olur. Buna görə də, makroiqtisadi aspektdə bankların investisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatın investisiya ehtiyaclarının təmin olunmasına yönəldilmiş fəaliyyət kimi başa düşülür.

²Усоскин. Современные коммерческие банки. М., 2003.

Beləliklə, bankların investisiya fəaliyyəti ikili təbiətə malikdir. İqtisadi subyekt (bank) nöqteyi-nəzərdən investisiya fəaliyyəti bankın gəlirlərinin artırılmasını hədəf götürmüşdür. Makroiqtisadi aspektdə investisiya fəaliyyətinin effekti ictimai kapitalın artımına nail olunmasından ibarətdir.

İqtisadiyyatın inkişafı baxımından bankların investisiya fəaliyyəti təkcə bank səviyyəsində deyil, bütövlükdə cəmiyyət səviyyəsində gəlirin əldə edilməsinə səbəb olan qoyuluşları da əhatə edir (konkret bankın gəlirlərinin artmasını təmin etməklə ictimai gəlirin yenidən paylaşdırılması ilə əlaqəli investisiya fəaliyyəti formalarından fərqli olaraq). Beləliklə, makroiqtisadiyyat nöqteyi-nəzərindən investisiya fəaliyyətinə aid etmənin meyarı bank qoyuluşlarının məhsuldar yönüdür.

Bankların istehsal investisiyaları müəssisələrin payları, səhmləri, müəssisələrin birincili bazarda yerləşdirilən digər qiymətli kağızlarının əldə edilməsi, investisiya kreditləşdirilməsi, investisiya layihələrinin maliyyələşdirməsi (layihə maliyyələşdirilməsi) formasında təsərrüfatçılıq edən subyektlərin əsaslı xərclərində iştirak yolu ilə müəssisə və təşkilatların yaradılmasına və inkişafına qoyuluşlar kimi çıxış edir. Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin hər iki aspekti bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu qarşılıqlı əlaqənin əsasında alətləri birbaşa və ya dolayısı investisiya prosesinin həyata keçirilməsinin ilkin şərtlərini formalaşdıran özəlləşdirmə obyektlərinin və qiymətli kağızlar bazarının inkişafı durur. Mikroiqtisadi aspektdə investisiya fəaliyyətinin gedişatında kommersiya bankları özəlləşdirilən müəssisələrin payları, səhmləri, müəssisələrin birincili bazarda yerləşdirilən digər qiymətli kağızlarının əldə edilməsi formasında nizamnamə kapitalına qoyuluşlar həyata keçirir, təsisçi fəaliyyətini aparır. Beləliklə, məxsusi olaraq, investisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatda investisiya proseslərinin mühüm elementini təşkil edir.

Eyni zamanda qiymətli kağızlar bazarının spekulativ qoyuluşlarının üstünlüyü odur ki, dayanıqsızlıqla fərqlənən və iqtisadiyyatın investisiyalasdırılması problemlərinin həllində əhəmiyyətli rol oynamayan milli iqtisadiyyatın real şəraitində investisiya tələbatının təmin olunmasının kredit formaları uzun müddət prioritet əhəmiyyətini qoruyub saxlayacaqdır.

Buna görə də, bankların investisiya prosesində iştirakını öyrənərkən bankların investisiya fəaliyyətinin ikili xarakterini nəzərə almaq lazımdır.

Kommersiya banklarının fəaliyyətində, o cümlədən onların investisiya siyasətində mühüm təsirə malik olan amillərdən biri də hüquqi tənzimlənmə məsələsidir. Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadiyyatın digər sahələrinə nisbətən bank sektorunda normativ-hüquqi baza daha üstün təsirlərə malikdir. Bu baxımdan bankların fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sistemində baş vermiş hər hansı dəyişikliyə bank fəaliyyətində çevik reaksiya hiss olunur. Məhz buna görə də, bankların hüquqi tənzimlənməsi sisteminin formalaşdırılmasında, onun təkmilləşdirilməsində, yeni normativ-hüquqi aktların hazırlanmasında elmi tədqiqatlara, o cümlədən marketinq araşdırmalarına geniş yer verilməsi zəruri və vacibdir.

Kommersiya banklarının fəaliyyətini hüquqi tənzimlənməsində Mərkəzi Bank (MB) əsas nəzarət orqanı kimi çıxış edir. Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmiş qanunlardan başqa MB-də təlimatlar, standartlar, normalar, qaydalar müəyyənləşdirir ki, bunlar da bank fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin ayrılmaz hissəsini təşkil edir. MB-nin bu istiqamətdəki fəaliyyəti 10 dekabr 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş «Mərkəzi Bank haqqında» Qanun ilə tənzimlənir. Buna görə də, sözü gedən qanunu bank fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin bazisi hesab etmək olar. Qanunun 5-ci maddəsinin 8-ci bəndində MB haqqında qeyd edilir: «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa, bu qanuna və onlara müvafiq qəbul etdiyi normativ xarakterli aktlara uyğun olaraq bank fəaliyyətini lisenziyalaşdırır və tənzimləyir, qanunla müəyyən edilmiş qaydada bank fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir».³

MB-nin sözü gedən normativ aktları barədə müddəalar qanunun 8-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Burada qeyd edilir ki: «MB qanunla onun səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə bütün banklar, bank olmayan kredit təşkilatları, habelə digər hüquqi şəxslər üçün məcburi normativ xarakterli aktları müstəqil qəbul edir. Bu aktlar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatına alınır».

³ «Mərkəzi Bank haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Bu qanunun tələblərinə müvafiq olaraq ölkənin bank sistemində xarici kapitalın iştirak limiti, kredit təşkilatları üçün iqtisadi tənzimləmə normativləri MB-nin İdarə Heyəti tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bundan başqa qanunun müddəalarına uyğun olaraq MB kommersiya bankları üçün aşağıdakıları müəyyən edir:

- Mülki Məcəlləyə uyğun olaraq ölkədə nağdsız hesablaşmaların və kredit təşkilatları vasitəsilə pul köçürmələrinin aparılması qaydaları və şərtləri;

- normativ hüquqi aktlara uyğun olaraq bank hesablarının növlərinin, onların açılması, aparılması və bağlanması qaydaları;

- kredit təşkilatları arasında hesablaşmaların təşkili və aparılması qaydaları və s.

«Mərkəzi Bank haqqında» Qanunun 48-ci maddəsi konkret olaraq MB-nin bank fəaliyyətini tənzimləməsi və nəzarət məsələlərinə həsr edilmiş və bu maddədə Mərkəzi Bankın kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə aşağıdakı səlahiyyətləri öz əksini tapmışdır:

- bank fəaliyyəti üzrə normativ xarakterli aktların qəbul edilməsi;

- kredit və digər aktivlər üzrə ehtimal olunan zərərlərin ödənilməsi üçün banklar, xarici bankların yerli filialları və bank olmayan kredit təşkilatları tərəfindən yaradılan xüsusi ehtiyat fondunun hesablanması və formalaşdırılması qaydasının müəyyən edilməsi;

- hesabat və yoxlamalar əsasında kredit təşkilatlarının maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və bunun əsasında maliyyə hesabatlarında müvafiq düzəlişlərin edilməsi barədə kredit təşkilatlarına icrası məcburi olan göstərişlər verilməsi;

- banklarda və xarici bankların yerli filiallarında korporativ idarəetmə standartlarını müəyyən etmək və onun tətbiqinə nəzarət etmək;

- qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada kredit təşkilatlarında, habelə onların törəmə təsərrüfat cəmiyyətlərində yoxlamaların aparılması;

- bank xidmətləri bazarında inhisarçılıq fəaliyyətinin qarşısının alınması məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanı qarşısında məsələnin qaldırılması;

- kredit təşkilatlarına və onların inzibatçılarına qarşı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada təsir (təshih) tədbirlərinin və sanksiyaların tətbiq edilməsi;

- qanuna müvafiq surətdə həyata keçirdiyi nəzarət tədbirlərinin nəticələri tələb

etdiyi hallarda kredit təşkilatlarının idarəetmə orqanlarının iclaslarında müşahidəçi qismində iştirak etmək, kredit təşkilatlarının inzibatçıları ilə məsləhətləşmələr aparmaq;

- qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda bankların maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri çərcivəsində onların Mərkəzi Bank qarşısında kredit öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin xüsusi şərtlərini müəyyən etmək;

- qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda banklara və xarici bankların yerli filiallarına müvəqqəti inzibatçı təyin etmək, zəruri hallarda bankın öhdəlikləri üzrə moratorium tətbiq edilməsi barədə məhkəməyə müraciət etmək;

- lisenziyası ləğv olunmuş banklar və xarici bankların yerli filialları haqqında qanunvericiliyə müvafiq tədbirlər görmək;

- qanunvericiliyə müvafiq olaraq kredit təşkilatları tərəfindən aparılan ayrı-ayrı əməliyyatların müvəqqəti məhdudlaşdırılması, o cümlədən onların əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrinin aşağı və yuxarı hədlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- qanunla nəzərdə tutulmuş digər səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi və s.

Bank sektorundakı inkişaf proseslərini, kommersiya banklarına olan inamın artmasını, onların fəaliyyətində stabilliyin təmini və bir sıra digər amilləri nəzərə alaraq MB-nin yuxarıda qeyd edilən tənzimləmə fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmək olar. Qeyd edilən istiqamətdə MB-nin müasir tələblərdən yaranan normativ xarakterli aktları müstəsna rola malik olmuşdur.

Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi prosesinin hüquqi bazasının əsasında 16 yanvar 2004-cü ildə təsdiq edilmiş «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu durur. Bu sənədə 4 mart 2005-ci il və 6 mart 2007-ci il tarixlərində əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Qanun ölkənin bank sisteminin hüquqi bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, iqtisadiyyatda bank xidmətlərinin rolunun artırılması, bank əmanətlərinin və kreditorların müdafiəsinin gücləndirilməsi, bütövlükdə bank sisteminin stabil və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə bankların təşkili, daxili idarə edilməsi, fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ləğv edilməsi prinsiplərini, qaydalarını və normalarını müəyyənləşdirir.

Qanunun 2.3-cü maddəsində bankların hüquqi bazası belə təsvir edilmişdir: Kredit təşkilatlarının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Banklar

haqqında» Qanun, Mülki Məcəllə, «Milli Bank haqqında» Qanun, MB-nin bunlara müvafiq olaraq qəbul etdiyi normativ aktları, AR-in digər normativ-hüquqi aktları, habelə AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə tənzimlənir.⁴

«Banklar haqqında» Qanunun 32-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasında bankların fəaliyyət növləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu maddəyə görə banklar aşağıdakı fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilərlər:

- kreditlərin verilməsi;
- ipoteka kreditləşdirilməsi;
- reqrens hüququ ilə və ya belə hüquq olmadan faktoring, forfeyting, lizing xidmətləri və digər kreditləşdirmə növlərini həyata keçirmək;
- fiziki və hüquqi şəxslərin hesablarının, o cümlədən bankların müxbir hesablarının açılması və hesablaşmaların aparılması;
- kliring, hesablaşma-kassa xidmətləri, pul vəsaitinin, qiymətli kağızların və ödəniş vəsaitlərinin köçürülməsi üzrə xidmətlər;
- ödəniş vəsaitlərinin, o cümlədən kredit və debet kartları, yol çekləri və bank köçürmə veksellərinin buraxılması;
- öz hesabına və ya müştərilərin hesabına maliyyə vasitələrinin (o cümlədən çeklərin, köçürmə veksellərinin, borc öhdəliklərinin və depozit sertifikatlarının), xarici valyutanın, qiymətli metalların və daş-qaşların, valyuta və faiz vasitələrinin, səhmlərin və digər qiymətli kağızların, habelə forvard kontraktlarının, svoplara dair sazişlərin, fyuçerslərin, opsiyonların və valyutalara, səhmlərə, istiqrazlara, qiymətli metallara və ya faiz dərəcələrinə aid digər törəmə vasitələrin satm alınması və satılması;
- qiymətli metalların əmanətə cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi;
- öhdəliklərin icrasına təminatların, o cümlədən qarantiyaların verilməsi və öz hesabına və ya müştərilərin hesabına akkreditivlərin açılması;
- qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyət;
- maliyyə müşaviri, maliyyə agenti və ya məsləhətçisi xidmətlərinin göstərilməsi;
- kreditlərə və kredit qabiliyyətinin yoxlanılmasına dair informasiya verilməsi və

⁴ «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu

xidmətlər göstərilməsi;

- sənədləri və qiymətliləri, o cümlədən pul vəsaitlərini saxlanca qəbul etmək (xüsusi otaqlarda və ya seyf qutularında saxlamaq);

- qiymətlilərin, o cümlədən banknotların və sikkələrin inkasasiya edilməsi və göndərilməsi.

Qanunun 33-cü maddəsi ilə banklara topdansatış və pərakəndə ticarət, istehsal, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, yataqların işlənilməsi, tikinti və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq qadağan edilmişdir. Banklar yalnız sığorta təşkilatlarında tərəfdaş, şərik, payçı kimi iştirak edə bilirlər.

Lakin qanunda belə bir maddə də var ki, öhdəlik üzrə tələbləri ödəmək məqsədi ilə MB-nin icazəsi ilə və yalnız icazədə göstərilən müddət ərzində banklar yuxarıda göstərilən fəaliyyət növlərini həyata keçirə və ya həmin fəaliyyət növlərini həyata keçirən hüquqi şəxslərdə tərəfdaş, payçı, şərik kimi iştirak edə bilirlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, bu qanunun 33-cü maddəsinin tələblərindən irəli gələrək, kommersiya banklarının böyük əksəri özlərinin payçı, şərik olduqları, yaxud onların törəmə müəssisələri olan sığorta şirkətlərini yaradıblar və bu şirkətlər artıq bazarda özlərinə mükəmməl mövqe tutublar. Bunlara misal olaraq, Beynəlxalq Sığorta Şirkətini (Beynəlxalq Bank), «Standard Insurance» (Standard Bank), «Atasığorta» (Ataholding, Atabank), «Xalq» sığorta (Xalq bank) və digərlərini göstərə bilərik. Statistik məlumatlar göstərir ki, son illər sığorta şirkətləri mənfəətlə işləyirlər. Bunun nəticəsi olaraq kommersiya banklarının bu istiqamətdə yatırıqları investisiyaları da gəlir gətirir. Ümumiyyətlə, sığorta şirkətlərində payçı olmağı hazırda kommersiya banklarının investisiya siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri kimi də qiymətləndirmək olar.

Banklar haqqında qanun bankların maliyyə sağlamlaşdırılması, onların fəaliyyətində sabitliyin təmini üçün lazımı məqamlarda dövlət dəstəyini də nəzərdə tutur. Bununla bağlı qanunun 57.1-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, bank aktivlərində əhəmiyyətli xüsusi çəkiyə malik olması, böyük sayda əmanət hesablarına xidmət göstərməsi və banklararası hesablaşmalarda mühüm paya malik olması ilə əlaqədar maliyyə sabitliyinin pozulması banklararası ödəmələrdə sistem xarakterli böhrana, əmanətçilərin pul vəsaitlərinin kütləvi sürətdə itirilməsinə və bank sistemində ciddi təhlükə

yaradılmasına səbəb ola biləcək ödəmə qabiliyyətini itirmiş və ya itirmək təhlükəsi olan bank barəsində dövlət vəsaiti cəlb etməklə maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri həyata keçirilə bilər.

Qanunun tələblərinə uyğun olaraq bankların maliyyə sağlamlaşdırılmasını MB həyata keçirir. O, ölkədə büdcə siyasətini həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırmış qaydada bankın maliyyə sağlamlaşdırılması üçün zəruri olan dövlət vəsaitinin məbləğini müəyyənləşdirir.

Ölkə iqtisadiyyatında sürətli inkişaf prosesi gedir ki, bu da öz növbəsində milli iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət dəyişikliyinə səbəb olur. Müasir iqtisadi proseslər bank sektorunda da öz əksini tapır. Digər tərəfdən maliyyə bazarının inkişafı və milli iqtisadiyyatın maliyyə bazarı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin daha da güclənməsi bank fəaliyyətinə və banklara daha ciddi tələblərlə yanaşmanı şərtləndirir. Belə ki, hazırkı dövrdə banklar maliyyə bazarında maliyyə sabitliyinin təmini üçün aparıcı rola malikdirlər. Bu baxımdan «Banklar haqqında» Qanunun da müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, onun müasir iqtisadi şərtlər daxilində bank və ödəniş sistemlərinin stabil inkişafına istiqamətləndirilməsi zərurəti meydana çıxır. Müxtəlif illərdə qanuna dəyişikliklərin edilməsi də bu zərurətdən doğmuşdur. Həm də bu qanunun bank fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarların mənafeələrinin qorunmasına da yönəldilməsi vacibdir.

Məlum olduğu kimi kommersiya bankları həm də valyuta əməliyyatları həyata keçirirlər. Buna görə də «Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununu da bəhs etdiyimiz hüquqi bazaya aid etmək olar. 21 oktyabr 1994-cü ildə qəbul edilmiş bu qanun Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prinsiplərini, valyutatənzimi və valyuta nəzarəti orqanlarının səlahiyyətlərini və funksiyalarını, hüquqi və fiziki şəxslərin valyuta sərvətlərinə sahib olmaq, bu sərvətlərdən istifadə etmək və onlar barəsində sərəncam vermək sahəsində hüquqları və vəzifələri, valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir.

Bankların iştirak etdiyi valyuta əməliyyatlarına aşağıdakılar aid edilir:

– valyuta sərvətlərinə mülkiyyət hüququnun və digər hüquqların keçməsi ilə əlaqədar əməliyyatlar, o cümlədən ödəniş vasitəsi kimi xarici valyutadan və xarici valyutada ödəniş sənədlərindən istifadə edilməsi;

– valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və göndərilməsi, eləcə də respublikadan çıxarılması və göndərilməsi;

– beynəlxalq pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi.

Bununla yanaşı, qanunda «Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatları» anlayışından da istifadə edilir ki, ona da aşağıdakılar aid edilmişdir:

–birbaşa investisiyalar, yəni gəlir əldə etmək və müəssisənin idarə edilməsində iştirak etmək hüququna malik olmaq məqsədi ilə müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyulan sərmayə;

–qiymətli kağızların əldə edilməsi;

–torpaq və yerin təki də daxil olmaqla binalar, qurğular, eləcə də yerləşdiyi ölkənin qanunvericiliyi ilə daşınmaz əmlaka aid edilən digər əmlak üzərində mülkiyyət hüququnun, habelə daşınmaz əmlak üzərində başqa hüquqların ödənilməsi üzrə köçürmələr;

–müvəkkil banklar tərəfindən valyuta vəsaitlərinin 180 (yüz səksən) gündən artıq müddətə depozitə cəlb edilməsi və s.⁵

Qanunun 3.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasında xarici valyutanın alınması və satılması MB-nin müəyyən etdiyi qaydada müvəkkil banklar vasitəsilə həyata keçirilir. Müvəkkil bankların iştirakı olmadan xarici valyutanın alınması və satılmasına icazə verilmir.

Bu qanunla hüquqi şəxs və fiziki şəxs olan rezidentlərin Azərbaycan Respublikasındakı valyuta əməliyyatlarının qaydaları müəyyənləşdirilmişdir ki, bu da bankların valyuta əməliyyatları üçün münbit hüquqi əsaslar yaratmışdır. Bu baxımdan qanunun 8-ci, 9-cu, 10-cu və 11-ci maddələri xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin formalaşmasında bank depozitləri gəlir mənbəyi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin 90-cı illərin əvvəlindəki məlum bank böhranından, maliyyə piramidalarının fəaliyyəti nəticəsində banklara inamın kəskin şəkildə azalması demək olar ki, bir necə il əvvələ qədər kommersiya banklarına depozitlərin yönəldilməsi üçün əsaslı problem yaratmışdır. Yalnız son bir necə ildə bu

⁵«Valyuta tənziimi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu

sahədə dönüş müşahidə edilməkdədir. Bu sahədə Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun yaradılması, «Əmanətlərin sığortalanması haqqında» AR-in Qanununun qəbul edilməsi müstəsna rola malik olmuş, kommersiya banklarının depozitlərinin artımını stimullaşdırmışdır.

29 dekabr 2006-cı ildə AR Prezidenti İ.Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş «Əmanətlərin sığortalanması haqqında» AR-in Qanunu ölkədə fəaliyyət göstərən banklarda fiziki şəxslərin əmanətlərinin kollektiv icbari sığortalanması sisteminin yaradılması və fəaliyyəti, o cümlədən əmanətlər üzrə kompensasiya ödənilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Azərbaycanda əmanətlərin sığortalanması sisteminin yaradılması uzun müddət müzakirə mövzusu olmuşdur. Rusiyada və digər MDB ölkələrində bu sistem daha əvvəl formalaşdırılmış və son illərdə praktiki olaraq öz müsbət nəticəsini vermişdir. Sözü gedən qanunun qəbulunu da ölkəmizdə bu sistemin əsasının qoyulması kimi qiymətləndirmək olar.

Qanunda qeyd edilən sistemin yaradılmasında məqsəd milli banklar və xarici bankların yerli filialları ödəmə qabiliyyətini itirdikdə fiziki şəxslərdən əmanətə qəbul olunmuş pul vəsaitinin itirilməsi riskinin qarşısını almaq, maliyyə və bank sisteminin sabitliyini və inkişafını təmin etmək kimi göstərilmişdir.

MB-nin hesabatında qeyd edilir ki, Böyük yeddiilik Qrupuna daxil olan ölkələrin 1999-cu ildə yaratdıqları maliyyə sabitliyi uğrunda forum tərəfindən depozitlərin sığortalanması üzrə effektiv sistemin yaradılmasına dair qəbul edilən tövsiyələrdə və Avropa Birliyinin 1994-cü il 30 may tarixli «Depozitlərin qarantiya sxemləri haqqında» direktivində əmanətlərin sığortalanması sisteminin səmərəli fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulmuş əsas prinsiplər sözü gedən qanunda öz əksini tapmışdır. Bu qanunla həm əmanətçilərin banklara etibar etdiyi vəsaitlərin qorunması, həm də bankların sağlam rəqabət şəraitində fəaliyyətinin davam etdirilməsi üçün hüquqi baza formalaşmışdır.⁶

Göründüyü kimi sığorta sisteminin formalaşmasında və Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun gəlirlərinin formalaşmasında əsas iştirakçı kommersiya banklarıdır. Təcrübə

⁶Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. İllik hesabat - 2014. Bakı: 2014.

göstərmişdir ki, bu qanunun qəbulu və onda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi, bu istiqamətdə kommersiya banklarının birgə fəaliyyəti müsbət nəticələrə gətirib çıxarmışdır. Ən başlıcası bu, vətəndaşların bank sisteminə inamını yüksəltmiş, bu da öz növbəsində bank depozitlərinin sürətli artımında təzahür olunmuşdur.

Fikrimizcə gələcəkdə birbaşa bank fəaliyyətinə aidiyyəti olan qanunların, yaxud ayrı-ayrı qanunların müddəalarının ümumiləşdirilərək mükəmməl bir bank məcəlləsinin yaradılması zəruri olardı. Çünki, bank fəaliyyətinin milli iqtisadiyyatdakı strateji əhəmiyyəti günü-gündən artır, həm də müasir bank fəaliyyəti növləri meydana çıxır. Bu baxımdan bank qanunvericiliyinin daim təkmilləşdirilməsi, bu sahə ilə bağlı qanunların hazırlanması zamanı dərin elmi tədqiqatların aparılması da vacib və zəruridir.

Yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz qanunlar bilvasitə bank fəaliyyətinə aid olan, bu sahənin spesifik qanunlarıdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi bu qanunlarla məhdudlaşmır. Çünki bankçılıq da sahibkarlıq fəaliyyətinin bir növüdür və sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən qanunların da ona birbaşa aidiyyəti var. Ona görə də, bu cür normativ hüquqi sənədlərin müddəaları, onların təkmilləşdirilməsi bank sektorunun inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan həmin qanunların da əsaslarına nəzər salmaq məqsədə uyğun olardı.

«Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Qanunun ilk variantı 15 dekabr 1992-ci ildə qəbul edilmişdir. Bu qanun ölkədə sahibkarlığın prinsiplərini, sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarını və vəzifələrini, onun dövlət tərəfindən müdafiə və təqdir olunmasının forma və üsullarını, sahibkarların dövlət orqanları ilə qarşılıqlı münasibətlərini müəyyənləşdirir. Qanunda sahibkarlıq fəaliyyətinin tərfi belə verilmişdir: Sahibkarlıq fəaliyyəti - fiziki şəxslərin, onların birliklərinin, habelə hüquqi şəxslərin mənfəət və ya şəxsi gəlir əldə edilməsi məqsədilə özlərinin cavabdehliyi və əmlak məsuliyyəti ilə, yaxud digər hüquqi və ya fiziki şəxslərin adından qanunvericiliklə qadağan edilməyən təsərrüfat fəaliyyətinin bütün növləri, o cümlədən məhsul istehsalı, satışı və xidmətlər göstərilməsi formasında həyata keçirdikləri müstəqil təşəbbüskarlıq fəaliyyətidir.

Qanunun 9-cu maddəsi sahibkarlığa dövlət köməyini nəzərdə tutur. Bu maddənin müddəalarına əsasən dövlət sahibkarlıq fəaliyyətini qanunvericilik, inzibati-hüquq,

büdcə, vergi və pul-kredit sistemləri vasitəsilə tənzimləyir, bununla yanaşı maddi-texniki, maliyyə, əmək, informasiya və təbii ehtiyatlardan istifadə sahəsində mülkiyyət və təşkilati-hüquqi imtiyazlara və qeyri-bərabərliyə yol vermir. Banklar haqqında və digər qanunlarda bank sisteminə dövlət dəstəyi bu müddəaların tələblərindən qaynaqlanır.⁷

Ümumiyyətlə, bu qanun sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən digər qanunlar üçün bazis kimi çıxış edir. O cümlədən də bank fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar üçün.

Müasir iqtisadi proseslər, dinamik olaraq artan iqtisadi aktivlik şəraitində bank nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, bankların beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş standartlar və təcrübəyə uyğun şəkildə mütərəqqi prudensial (prudensial - bankın təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş normativlərə, qaydalara, tələblərə və göstərişlərə əsaslanmış düşünülmüş davranış, idarəetmə və nəzarət üsulu) tədbirləri özündə əks etdirən riskyönümlü nəzarətlə əhatə edilməsini tələb edir.

MB bank nəzarətinin normativ-hüquqi bazasının və institusional strukturunun Bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin «Səmərəli bank nəzarətinin əsas prinsipləri»nə uyğunlaşdırılmasını əsas məqsəd kimi qarşıya qoymuşdur və bu istiqamətdə tədbirlər görür. Bu məqsədlə 2005-ci ildə «Konsolidasiya əsasında prudensial hesabatların tətbiqi, təqdim edilməsi və nəzarət Qaydaları» hazırlanaraq qəbul edilmiş, bank nəzarəti ilə məşğul olan əməkdaşların fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması və nəzarət proseslərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün banklarda daxili nəzarətin təşkili, problemli banklarda müvəqqəti idarəetmənin tətbiqi və lisenziyalaşdırma proseslərini əhatə edən metodoloji rəhbərliklər qəbul edilmişdir.

Bu istiqamətdəki fəaliyyət 2006-cı ildə daha da intensivləşdirilərək yeni normativ xarakterli sənədlər qəbul edilmişdir. Bunlara misal olaraq, «Xarici nəzarət üzrə Metodoloji Rəhbərlik», «Zəif və problemli banklarla iş üzrə Metodoloji Rəhbərlik», «Bankların və xarici bankların yerli filiallarının kənar auditinin aparılması Qaydaları», «Bankların və xarici bankların yerli filiallarının məcburi ləğvinə dair Təlimat», «Mübadilə şöbələrinin təşkili və mübadilə əməliyyatlarının aparılması Qaydaları»,

⁷«Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının ödəniş sisteminə nəzarət prinsiplərinə əsaslanan «Ödəniş sistemlərinin fəaliyyətinə nəzarət Metodologiyası» və digərləri göstərilə bilər.

MB hesabatlarında özünün tənzimlədiyi və idarə etdiyi bütün sahələr üzrə strateji və taktiki məqsədlərinin həyata keçirilməsinə və bank sisteminin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən normativ-hüquqi bazanın inkişafını və təkmilləşdirilməsini prioritet vəzifə kimi qarşıya qoyduğunu bəyan edir. Mərkəzi bankın rəhbərliyinin fikrincə 2004-cü ildən başlayaraq bu sahədə radikal tədbirlər görülmüşdür. Banklara qarşı prudensial tələblərin artırılması və bank nəzarətinin gücləndirilməsi bank sisteminin getdikcə sağlamlaşdırılmasına xidmət edir.

Son illərdə ölkədə iqtisadi inkişafın böyük sürət alması, milli valyutanın möhkəmlənməsi və iqtisadiyyatdakı bir sıra meyllər bankların risklərlə üzləşmə ehtimalını artırmışdır. Bankların belə risklərdən mühafizəsi məqsədilə MB «Bir borcalan və bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üzrə risklərin tənzimlənməsi haqqında Qaydalar» və «Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün ehtiyatların yaradılması Qaydaları»nı hazırlayaraq onun işləkliyini təmin etmişdir. 2006-cı ildə əvvəldə qeyd etdiyimiz proseslərin tələbindən irəli gələrək bu qaydalara əlavələr və dəyişikliklər olunmuşdur. Həmçinin, bu cür əlavə və dəyişikliklər «Nağdsız hesablaşmalar və pul köçürmələri haqqında Təlimat», «Bank hesablarının açılması, aparılması və bağlanması Qaydaları», «Azərbaycan Respublikası Milli Bankının qısamüddətli notlarının buraxılışı, yerləşdirilməsi və tədavülü haqqında Qaydalar», «Dövlət qiymətli kağızları ilə Azərbaycan Respublikası Milli Bankının Repo/Əks-Repo əməliyyatlarının aparılması haqqında Qaydalar», «Azərbaycan Respublikasının kredit təşkilatlarında kassa əməliyyatlarının aparılması və qiymətlərinin inkassasiyasının təşkili Qaydaları» və digər bu kimi sənədləri də əhatə etmişdir.

Kommersiya banklarının fəaliyyətinin MB tərəfindən tənzimlənməsi istiqamətlərindən biri də lisenziyalaşdırmaadır. MB-nin sənədlərində 2013-2014-cü illər üzrə lisenziyalaşdırma fəaliyyətinin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi təsvir edilmişdir:

- bank kapitalı mənbələrinin sağlamlığı;
- bankların müvafiq qanunvericilik və normativ aktlarına əməl etməsinin təmin olunması;

– bankların idarəetmə proseslərinə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş meyarlara malik olan şəxslərin buraxılması və s.

Bank sisteminin iqtisadiyyatın «qan damarı» adlandırılması təsadüfi deyildir. Belə ki, iqtisadiyyatın inkişafı bilavasitə pul, valyuta vəsaitlərinin hərəkəti ilə əlaqəlidir. Bu prosesin isə çevik, müasir tələblərə uyğun həyata keçirilməsi bilavasitə kommersiya banklarının müasir vəziyyətindən asılıdır. Bankların fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması isə mütəmadi olaraq onun qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini tələb edir. Fikrimizcə bank fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların hazırlanması və onların təkmilləşdirilməsi zamanı aşağıdakı məsələlər nəzərə alınmalıdır:

- milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri;
- neft sektorundakı inkişaf ilə əlaqədar olaraq ölkəyə iri həcmdə valyuta vəsaitlərinin gəlişi;
- korporativ quruculuğun tamamlanması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi;
- ölkədə ödəniş sisteminin təkmilləşdirilməsi və gücləndirilməsi;
- xidmət sektorunda liberallaşdırılma perspektivləri (DTT-yə qəbul olmaqla GATS-a qoşulmaq);
- dünya maliyyə bazarında baş verən tendensiyalar;
- milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf dinamikası;
- ölkənin bank sektorunda qazanılmış təcrübə və s.

II FƏSİL. BANKLARIN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.

2.1 Bankların investisiya prosesində iştirak etmələrinin məqsəd və vəzifələri.

Bankın Ali İdarəetmə və Direktorlar Şurası investisiya siyasətinin keçirilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar. Bir qayda olaraq yazılı sənəd hazırlanmalıdır. Bu sənədə aşağıdakı qeydlər edilir:

- siyasətin əsas istiqamətləri;
- siyasətin həyata keçirilməsinə məsul olan şəxs;
- investisiya portfelinin tərkibi;
- əlvərişli qiymətli kağızlar;
- qiymətli kağızların keyfiyyəti və portfelin diversifikasiyası;
- qiymətli kağızların təminatı kimi istifadə olunan qaydaları;
- qiymətli kağızların seyfdə saxlanılma şərtləri;
- alış və ya satışı zamanı qiymətli kağızların təchiz edilmə qaydası;
- kompüter proqramları;
- kurs uduşları və itirmələrinin uçotu;
- qiymətli kağızlarla həyata keçirilən «svop» əməliyyatların üstünlükləri;
- qiymətli kağızlarla həyata keçirilən ticarət qaydaları;
- emitentin ödəmə qabiliyyəti haqqında material arxivinin aparılması.

İnvestisiya vəziyyəti probleminə yanaşmanın əsasən maliyyə institutları arasında ən geniş yayılanı maksimal əlvərişli müddət seçilməsidir. Bu strategiya investisiyadan alınan gəliri maksimuma çatdırır. Amma gəlirin bu və ya digər dərəcədə əyilməsinin qarşısını alır. Bu cür yanaşma bir qayda olaraq investisiya elastikliyinə malik olur. Belə ki, bir sıra qiymətli kağızlar hər zaman nağd pulla ödənilir.

Banklar qiymətli kağızlara investisiya vəsaitlərini elə yatırırırlar ki, investisiya portfelinin bir hissəsinin ödənmə müddəti qurtarmış olur. İnvestisiya portfelində olan qiymətli kağızların ödənmə müddətindəki pilləlilik nəticəsində vəsaitlər ödənmə

müddətinin qurtarmasından azad olduqdan sonra daha uzunmüddətli yeni qiymətli kağızlara reinvestisiya edə bilər. Təcrübə zamanı kommersiya bankları çox zaman göstərilən yanaşmanın formasını dəyişir və əgər onların faiz dərəcəsidəki proqnozu gəlir götürməyə işarə verirsə, bu zaman ödənmə müddətinə dəyişiklik edilir, ya gəlir əldə etmək ya da zərərdən yayınmaq imkanı yaranır. Bu siyasətə misal olaraq investisiyanın müxtəlif müddətli qiymətli kağızlar arasında bərabər şəkildə bölünməsinə göstərmək olar (pilləkən metodu). «Pilləkən metodu» bankın investisiya imkanları hüdudunda müxtəlif müddətli qiymətli kağızların alınmasına əsaslanır. Bu zaman portfel qiymətli kağızların müddəti ilə uyğun olaraq bərabər şəkildə paylaşdırılır. Praktikada bu strategiya asan idarə edilir. Belə ki, bir qiymətli kağızın müddəti qurtardıqdan sonra vəsait avtomatik olaraq daha gec ödənmə müddəti olan qiymətli kağıza yatırılır. Bu metodun istifadə edilməsində bank investisiya hesabı üzrə aktiv minimuma endirir və bank öz portfelindən orta gəlirlik normasını əldə etmiş olur. «Pilləkən»in qrafik metodunu aşağıdakı şəkildə təsvir etmək olar:

Kommersiya bankları arasında geniş yayılmış digər strategiya yalnız qısamüddətli qiymətli kağızların alınması və bütün investisiyalarının qısa vaxt çərçivəsi arasında yerləşdirilməsindən ibarət olur. Bu yanaşma investisiya portfelinə gəlir əldə etməkdən çox likvidlik mənbəyi kimi baxır.

Uzunmüddətli aksent siyasəti. Burada investisiyanın rolu gəlir mənbəyi kimi qeyd edilir. Bu strategiyayı tutan bank ödənmə müddəti müxtəlif olan bir neçə illik diapazonla istiqrazlara investisiya qoymaq istiqamətini qəbul edə bilər.

İnvestisiya zamanı qısamüddətli və uzunmüddətli yanaşmaların birləşməsi «ştanq» strategiyasını təşkil edir. Digər metodlar passiv strategiya adlandırılır. Bank vəsaitnin çox hissəsini ən qısa və ən uzunmüddətli kağızlara qoyur və yalnız portfelin çox az bir hissəsini ortamüddətli qiymətli kağızlar təşkil edir. Beləliklə də, investor iki vaxt spektri arasında olur. Bu zaman uzunmüddətli qiymətli kağızlar banka yüksək gəlir gətirir. Qısamüddətli qiymətli kağızlar bankın likvidliyini təmin edir.

Bu tip siyasəti böyük investisiya portfelinə sahib olan və bu portfeldən maksimal dərəcədə qazanc əldə etmək istəyən iri banklar təqib edir. Bu metod kifayət qədər vəsait

tələb edir ki, bu zaman qiymətli kağızlar bazarının və ümumilikdə iqtisadiyyatın qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılmasına böyük ehtiyac yaranır.

Aktiv siyasət metodları siyahısına qiymətli kağızların gəlirlik əyrisindən manipulyasiya edilməsinə əsaslanan «svop» əməliyyatları aid edilir.

Qiymətli kağızların gəlirlik əyrisi. Bu bank tərəfindən müəyyən növə malik olan qiymətli kağızların alınma və ödənmə müddətinə qədər olan gəlirlərin hərəkət qrafikidir. Bunlar yalnız öz aralarında ödənmə müddətinə görə fərqlənir. Qiymətli kağızlar üzrə gəlirlik əyrisi həmişə dəyişikliyə məruz qalır. Qiymətli kağızların gəlirliyi dəyişdirilir. Əyri qrafiklər müəyyən vaxt ərzində müəyyən növ qiymətli kağızların qiymətinin və gəlirliyin proqnozlaşdırılmasını təsvir edir.

Gəlir əyrisini müəyyən edən manipulyasiya gələcəkdə bazar faiz dərəcələrindəki dəyişikliklərin bankın maraqlarına uyğun olaraq istifadə edilməsinə istiqamətləndirməlidir. Bank mütəxəssisləri pul bazarının vəziyyətini proqnozlaşdırır və buna uyğun olaraq qiymətli kağızlar portfelini korrektə edir.

Uzunmüddətli faiz dərəcələri qısamüddətli faiz dərəcələrini üstələyirsə, gəlirlik əyrisi müsbət meyilli (artan) olur. Qısamüddətli faiz dərəcələri uzunmüddətli faiz dərəcələrindən yüksək olarsa, gəlirlik əyrisi mənfi meyilli (azalan) olur. Gəlirlik əyrisi gələcək faiz dərəcələrinin proqnozlaşdırılmasına imkan verir.

«Svop» əməliyyatları metodunun faiz dərəcələrində gözlənilməsinin əsas səbəbi istiqrazların digər istiqrazlara dəyişdirilməsindən ibarət olur. Bu cür əməliyyatları həyata keçirmək üçün qiymətli kağız ticarəti üzrə xüsusi lisenziyaya sahib olmaq lazımdır. «Svop»un növlərindən biri aşağı gəlirli istiqraz kuponlarının yüksək gəlirli kuponlara dəyişdirilməsindən ibarətdir. Bu zaman həm faiz ödənişlərindən, həm də satış və alış kurslarının fərqindən gəlir nəzərdə tutulur. «Svop»un digər növü istiqrazın müxtəlif risklərlə dəyişdirilməsidir. Bu növ əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün bazarda qeyri-normal aşağı və yaxud qeyri-normal yuxarı faiz dərəcələrinin olması tələb olunur. Bank aşağı faiz dərəcələrinə görə yenidən qiymətləndirilən qiymətli kağızları satacaq və yaxud yüksək faiz dərəcələrini qiymətləndirməyən qiymətli kağızları alacaq, daha sonra bazar tərəfindən düzgün qiymətləndirilən qiymətli kağızları alacaq. Bazarda bərabərlik yaratdıqda isə bank əks alışları (satışları) həyata keçirəcək və gəlir əldə edəcək.

Kommersiya bankları investisiya siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün müxtəlif investisiya proqramlarından, baş işçilərdən ibarət xüsusi investisiya şöbəsinə malik olmalıdır. Bu cür mütəxəssislər öz növbəsində sərbəstliyi bacarmalıdırlar. Kommersiya bankının idarəetmə strukturunda investisiya şöbəsi təbəçilik xarakteri daşıyır. Bir qayda olaraq üstünlük kredit və ilkin ehtiyat şöbəsinə verilir. İqtisadi şəraitin dəyişməsinə uyğun olaraq kommersiya banklarının investisiya siyasətində dəyişiklik olur.

İnvestisiya siyasətinin formalaşma prosesinin analiz və hesabat məlumatları, ilkin informasiyaların yığılması və işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. İnvestisiya imkanlarının qiymətləndirilməsi üçün analitik informasiya aşağıdakı bloklar şəkilində olur: makroiqtisadi vəziyyət və investisiya abu-havası; ümumilikdə investisiya bazarının makroiqtisadi inkişafını xarakterizə edən əsas göstəricilər; investisiya bazarının ayrı-ayrı segmentlərinin inkişafının əsas göstəriciləri; iqtisadi sahələrin investisiya cazibədarlığının göstəriciləri; ayrı-ayrı investisiya alətlərinin dinamik məlumatı; ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti haqqında məlumatlar; bankların investisiya fəaliyyətinin rejimini müəyyən edən qanunverici və normativ aktlar; müxtəlif bank fəaliyyətinin vergi vəziyyəti.

Yuxarıdakı göstəricilər investisiya qərarlarının qəbul edilməsində mühüm oriyentir kimi götürülür.

Bankın investisiya siyasətində diversifikasiyanın aparılması zamanı qiymətli kağızların aşağıdakı parametrlərinə diqqət yetirilməlidir: ödəniş müddətinə, coğrafi paylaşdırmaya, öhdəliyin növünə və emitentə. Nəzəri olaraq kommersiya bankları üçün ən vacib parametr qiymətli kağızın keyfiyyəti və ödəmə müddəti hesab edilir. Qiymətli kağızın parametrlərindən asılı olaraq bankın investisiya siyasətinin məqsədləri də müəyyən edilir.

Qiymətli kağızların keyfiyyəti ilə münasibətdə diversifikasiya məqsədi riskin minimuma endirilməsidir. Bununla bağlı olaraq qiymətli kağızın keyfiyyəti ilə münasibətdə olan diversifikasiyanın müəyyən olunması üçün emitentə aid olan bir sıra faktorların əsaslı şəkildə öyrənilməsi tələb edilir ki, bunlar arasında ən əsası aşağıdakı suallar üzrə informasiyanın alınmasıdır:

- şirkət nə ilə məşğul olur?
- şirkətin aksiya və digər qiymətli kağızlar üzrə gəlirlik səviyyəsi.
- qiymətli kağızın cari qiyməti.
- şirkətin ehtiyatları nə qədərdir?
- şirkətin bu günki və gələcək durumu necə qorunur?
- şirkəti kim idarə edir, ona etibarlılıq nə dərəcədədir?
- şirkətin inkişaf və genişlənmə planları necədir?

Bu suallara cavabı emissiya layihələrindən və ya birja vərəqələrindən əldə etmək olar. Coğrafi paylaşdırma ilə münasibətdə diversifikasiyanın məqsədi fəaliyyət göstərdiyi ərazidə iqtisadi çətinliklərdən qorunmaqdır. Xarici şöbələrə malik olan iri banklar öz portfelində kifayət qədər az dövlət qiymətli kağızları saxlayır. Bank portfelində ən çox xarici qiymətli kağızlar və şəxsi şirkətlərin istiqrazları yer tutur.

Qiymətli kağızların ödənmə müddəti ilə münasibətdə diversifikasiyanın məqsədi faiz dərəcələrinin qalxıb-enməsi ilə bağlı olan investisiya portfeli riskinin qorunmasıdır.

Bankların investisiya prosesində iştirak etmə zəruriyyəti bank sisteminin və ümumilikdə iqtisadiyyatın uğurla inkişaf etməsinin qarşılıqlı asılılığından irəli gəlir. Banklarının investisiya prosesində iştirak etməsinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- 1) vəsaitlərin investisiya məqsədi ilə banklar tərəfindən səfərbər edilməsi;
- 2) investisiya xarakterli kreditlərin təqdim edilməsi və vəsaitlərin qiymətli kağızlara yatırılması (paylar və pay iştirakı, həm bank hesabına həm də müştərinin tapşırığı ilə).

Bu istiqamətlər bir-biri ilə sıx bağlıdır. Kapitalı, əhalinin əmanətlərini, digər pul vəsaitlərini səfərbər etməklə banklar öz resurslarını mənfəət qazanmaq məqsədilə yaradırlar. Vəsaitlərin yığılması üzrə əməliyyatların həcmi və strukturu bankların kredit və investisiya portfelinin vəziyyətinə, onların investisiya fəaliyyəti imkanlarına təsir edən ən əsas faktorlardır.

Bankların investisiya fəaliyyətinə iki növ xidmət göstərən biznes kimi baxılır: qiymətli kağızların buraxılması və ya onların ilkin bazarda yerləşdirilməsi yolu ilə nəğd pulun artırılması; broker və dilerlərin ikinci bazarda öz funksiyalarını yerinə yetirən zaman alıcı və satıcıların bir araya gəlməsi.

Mikroiqtisadi aspektdə banka - iqtisadi subyekt nöqteyi-nəzərindən birbaşa və ya dolayı yolla gəlir əldə etmək məqsədilə maliyyə və real aktivlərin əldə edilməsinə öz vəsaitlərini yatıran investor kimi baxmaq olar.

Həmçinin, bankların investisiya fəaliyyətinin bir maliyyə vasitəçisi kimi makroiqtisadi prosesin həyata keçirilməsi bağlı olan başqa bir aspekti də vardır. Bu zaman banklar pul-kredit formasında bazar iqtisadiyyatı şəraitində çıxış edən təsərrüfatçı subyektlərin investisiya tələblərinin realiza edilməsinə səbəb olur. Məhz buna görə də, bankların makroiqtisadi aspektdə investisiya fəaliyyəti dedikdə iqtisadiyyatın investisiya tələblərinin təmin edilməsi istiqamətlərində həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür.

Beləliklə də bankların investisiya fəaliyyəti ikili təbiətə malikdirlər. İqtisadi subyekt nöqteyi-nəzərindən (bank) bankların gəlirlərinin artmasına istiqamətlənib. Makroiqtisadi aspektdə investisiya fəaliyyətinin effektivliyi ictimai kapitalın artırılması mahiyyəti ilə bağlıdır. Kommersiya banklarının hər iki aspekti bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu qarşılıqlı əlaqələrin əsasında özəlləşdirilmiş obyektlər bazarı və qiymətli kağızlar bazarının inkişafı durur ki, bunların da aləti birbaşa və ya dolayı yolla investisiya prosesinin həyata keçirilməsi üçün ilkin şərait yaradır.

Mikroiqtisadi aspektin investisiya fəaliyyəti zamanı kommersiya bankları özəlləşdirilən müəssisələrin qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsində iştirak edir, müəssisənin aksiyalarını, paylarını əldə etmək məqsədilə nizamnamə kapitalına yatırımlar həyata keçirirlər. Beləliklə, əslinə qalsa investisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatda investisiya proseslərinin vacib tərtibatçısı kimi qəbul edilməlidir. Buna görə də bankların investisiya prosesindəki iştirakını öyrənərkən bankların investisiya fəaliyyətinin ikili xarakterini mütləq nəzərə almaq lazımdır.

Bankların investisiya fəaliyyətinin indikatoru kimi aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilə bilər:

1. banklarının investisiya resurslarının həcmi;
2. investisiya resurslarının real qiymət indeksi;
3. bank investisiyalarının həcmi;
4. bank ümumi aktivlərinə investisiya yatırımlarının payı;
5. bankların obyektlər üzrə yatırdığı investisiyaların struktur göstəriciləri;

6. bankların investisiya fəaliyyətinin effektiv göstəriciləri, əsasən də investisiya həcmi hesabına aktivlərin artımı, həmçinin də investisiya həcmi hesabına gəlirlərin artması;

7. gəlirli maliyyə aktivlərinə yatırılan kapitalla müqayisədə investisiya yatırılmış istehsal sektorundakı alternativ gəlirlilik göstəriciləri.

Banklarının investisiya fəaliyyətinin təsnifat forması – vəsaitin yatırıldığı obyektə uyğun olaraq yatırımları real iqtisadi aktivlərə və finans aktivlərinə qoyulan investisiyalara bölmək olar. Bank investisiyaları həmçinin təbəqələrə də bölünə bilər (daha çox xüsusi obyekt investisiyası: investisiya kreditləri, müddətli depozitlər, paylar və pay iştirakı, qiymətli kağızlar, əmlak, qiymətli metal və daş, kolleksiya əşyaları, mülk və zehni hüquqlara və s).

Qoyulma məqsədlərindən asılı olaraq, bank investisiyasını - investisiya obyektinin bilavasitə idarə olunmasını təmin edən birbaşa; faiz və dividendlərdən gəlir əldə etmək məqsədilə həyata keçirilən portfel investisiyalarına bölmək olar.

Təyinatına görə investisiyanı - şirkət və ya müəssisənin yaradılması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə olan investisiya və təsərrüfat fəaliyyətində bankın iştirakı ilə bağlı olan investisiyaya bölmək olar.

Vəsait mənbəsinə görə bankın xüsusi investisiyası fərqlənir ki, bu da birbaşa bankın öz hesabına və ya müştərinin hesabı və tapşırığı əsasında həyata keçirilir.

2.2 Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin müasir formaları.

İqtisadi ədəbiyyatlar və bank təcrübəsində kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin formalarının təsnifatı investisiyaların forma və növlərinin sistemləşdirilməsinin ümumi meyarları əsasında həyata keçirilir, bununla belə, bank fəaliyyətinin spesifikasiyasına görə o, bəzi xüsusiyyətlərə malikdir.

Vəsait qoyuluşunun obyektinə görə - real iqtisadi aktivlərə (real investisiyalar) və maliyyə aktivlərinə (maliyyə investisiyaları) qoyuluşları bir-birindən fərqlənir. Bank investisiyaları həmçinin nisbətən xüsusi investisiyalaşdırma obyektlərinə görə də fərqləndirilə bilər: investisiya kreditlərinə qoyuluşlar, təcili depozitlərə, paylara və payçı

iştiraka qoyuluşlar, qiymətli kağızlara, daşınmaz əmlaka, qiymətli metallara və daşlara, kolleksiyalara, mülki və intellektual hüquqlara və s. qoyuluşlar. Qoyuluşların məqsədindən asılı olaraq, bank investisiyaları investisiyalaşdırma obyektinin bilavasitə idarə edilməsinin təminatına yönəldilən birbaşa investisiyalar və investisiyalaşdırma obyektinin bilavasitə idarə edilməsi məqsədini güdməyən, faiz və dividendlərin axını şəklində, və ya aktivlərin bazar qiymətinin artması nəticəsində gəlir əldə etmək üçün həyata keçirilən portfel investisiyaları ola bilər. Qoyuluşların təyinatına görə isə müəssisə və təşkilatların yaradılmasına qoyulan investisiyaları və bankların təsərrüfat fəaliyyətində iştirakı ilə bağlı olmayan investisiyaları qeyd etmək olar. Qiymətli kağızlara investisiyalaşdırma üçün vəsaitlərin mənbələrinə görə bankın öz xüsusi hesabına həyata keçirilən xüsusi investisiya və bank tərəfindən müştərilərinin hesabına və onların tapşırığı ilə həyata keçirilən müştəri investisiya əməliyyatlarına bölünür. Qoyuluşların müddətinə görə investisiyalar qısamüddətli (bir ilə qədər), orta müddətli (üç ilə qədər) və uzunmüddətli (üç ildən yuxarı) ola bilər. Kommersiya banklarının investisiyaları həmçinin risklərin növlərinə, regionlara, sahələrə və başqa əlamətlərə görə də fərqləndirilir.

Bir halda ki, kommersiya bankları istehsal sahəsində fəaliyyət aparmır, bankların real investisiyaları daşınmaz əmlak, qiymətli metallar, kolleksiya predmetlərinə, bazarda gedən mülki və intellektual hüquqlara, həmçinin öz xüsusi maddi-texniki bazasının yaradılması və inkişafına qoyuluşlar şəklində həyata keçirilə bilər.

Daşınmaz əmlaka qoyuluşlar bazar dəyərinin və icarə haqlarının artımı şəklində gəlir gətirə bilər. Lakin daşınmaz əmlaka qoyuluşların həyata keçirilməsi investisiyaların kifayət qədər uzunmüddətli maliyyələşdirmə mənbələrinin olmasını nəzərdə tutur və bir qayda olaraq, böyük banklar üçün məqsədəuyğundur.

Daşınmaz əmlak bazarı üç əsas segmentdən ibarətdir: yaşayış binaları, təsərrüfat təyinatlı obyektlər və torpaq sahələri. Onlardan hər birində fəaliyyət göstərmək üçün alış və idarəetmə zamanı xüsusi biliklər tələb olunur ki, bu da bankın ştatında müvafiq dərəcəli peşəkar işçilərin olmasını tələb edir. Bundan başqa, qoyuluşların bu forması üçün aşağı dərəcəli likvidlik tipikdir. Buna görə də investisiya qərarlarının qəbulu üçün

göstərilən bütün amillər nəzərə alınaraq, hərtərəfli informasiya və ölçüb-biçilmiş qiymətlərdirmələrə söykənməlidir.

Daşınmaz əmlak sahəsində investisiyalaşdırma obyektinin seçilməsi zamanı meyar kimi obyektin təyinatı, yerləşməsi, ölçüsü, alış dəyəri və s. çıxış edə bilər.

Qiymətli metallara, daşlara və kolleksiya predmetlərinə qoyuluşlar banklar tərəfindən müxtəlif motivlərə görə (bazar dəyərinin artacağı, bu aktivlərin zamanla öz dəyərini saxlamaq qabiliyyəti və deməli, sığorta ehtiyatı kimi xidmət edəcəyinə, nüfuzuna görə) həyata keçirilə bilər.

Bir qayda olaraq, qiymətli metallara, daşlara və kolleksiya predmetlərinə investisiyalaşdırma yaxın gələcəkdə gəlir götürməyə yönəldilməmiş və kifayət qədər resurs bazasına malik olan və ya yetərinə qiymətləndirilməmiş aktivlərə, habelə perspektivdə yüksək gəlir götürmək üçün qeyri-müəyyən bazar qiyməti olan başqa risk aktivlərinə qoyuluşlar siyasətini aparan banklar tərəfindən həyata keçirilir. Belə banklar muzeydən geri qalmayan iri bədii kolleksiyaların sahibidir. Qiymətli metallara, daşlara və kolleksiya predmetlərinə pul vəsaitlərinin qoyulması daşınmaz əmlakla müqayisədə investisiyaların daha likvid növüdür ki, bu da onların fors-major hallarda nisbətən daha tez realizasiya imkanlarına görədir.

Bir qayda olaraq, bankların investisiyalarının ümumi həcmində real investisiyaların payı azdır.

Bankların maliyyə investisiyaları qiymətli kağızlara, başqa banklarda müddətli depozitlərə qoyuluşları, investisiya kreditlərini, pay və payçı iştirakını əhatə edir. Maliyyə bazarı inkişaf etdikcə, qiymətli kağızlara qoyuluşların əhəmiyyəti artır: borc öhdəliklərinə (veksellər, depozit sertifikatları, dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızlarına, hüquqi şəxslər tərəfindən emissiya edilən başqa növ öhdəliklər), pay qiymətli kağızlarına (səhmlər), törəmə qiymətli kağızlara (derivativlər). Depozit əməliyyatlarından Mərkəzi Bank tərəfindən artıq likvidliyin bağlanması üçün istifadə olunur.

İnvestisiya krediti ödənişli, müddətli və qaytarma şərtləri ilə uzunmüddətli ssuda verilməsi forması kimi çıxış edir. Bank bu zaman borcun əsas məbləğini və faiz ödənişlərini qaytarmaq hüququna malikdir, lakin təsərrüfat fəaliyyəti üzrə hüquqlar əldə etmir. Bununla belə, kreditləşdirmənin bu növü digər kredit sövdələşmələrindən

müəyyən dərəcədə fərqlənir: kreditin məqsədli təyinatının spesifikasiyası, daha uzun müddətə verilməsi və riskin yüksək olması ilə.

İnvestisiya risklərinin azaldılması üçün investisiya kreditləşdirilməsini həyata keçirən banklar borc alanlara bir sıra əlavə şərtlər irəli sürür. Ən yayılmış şərtlərdən aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- müəssisənin nəzarət səhm paketinin əldə edilməsi;
- hökumətin, etibarlı bankların maliyyə zəmanətləri ilə təmin edilməsi;
- yüksək likvidli girovla təmin edilməsi;
- payçı iştirak.

İnvestisiya krediti uzun müddətə verildiyindən, kredit sifarişinə və ya investisiya layihəsinə baxılmasının gedişində investisiya risklərinin qiymətləndirilməsi zamanı təkcə borc alanın cari krediti ödəmə qabiliyyətinin və kredit tarixinin analizi deyil, həm də müəssisənin maliyyə durumunun dinamikasının da nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnvestisiya kreditləşdirilməsindən fərqli olaraq, paylara və səhmlərə qoyuluşlar bankın təsərrüfat fəaliyyətində iştirakının elə formasını təşkil edir ki, bu zaman banklar müəssisələrin və təşkilatların nizamnamə kapitalının həmsahibləri, həm də maliyyə və qeyri-maliyyə xarakterli şirkətlərin həmtəsisçiləri kimi çıxış edir.

Müəssisə və təşkilatların yaradılmasına və inkişafına qoyulan investisiyalar iki əsas növdən ibarət olur: başqa müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinə qoyuluşlar və bankın öz xüsusi fəaliyyətinə qoyuluşlar. Bankın kənar müəssisələrin və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətinə qoyuluşları onların əsaslı xərclərində, nizamnamə kapitalının formalaşdırılmasında və ya genişləndirilməsində iştirak etməklə həyata keçirilir. Səhmlərin, payların alınması ilə nizamnamə kapitalında iştirak edərkən kommersiya bankları nizamnamə kapitalının həmsahiblərinə çevrilir, səhmdarların və müəssisə iştirakçılarının qanunvericiliyə uyğun malik olduqları bütün hüquqları əldə edir. Kənar müəssisələrin yaradılmasına və inkişafına qoyuluşlar da bankın təsisçilik fəaliyyətində yer alır. Bu zaman bank maliyyə və qeyri-maliyyə şirkətlərinin və onların birliklərinin təsisçisi (həmtəsisçisi) olur.

Kommersiya bankları tərəfindən təsis edilən təşkilatlar əsasən maliyyə sferasına (investisiya fondları və şirkətlər, broker firmaları, investisiya məsləhətçiləri, lizinq və faktoring firmaları, depozitar və klirinq institutları, sığorta firmaları, qeyri-dövlət təqaüd fondları, holdinqlər, maliyyə qrupları və s.) və ya xidmət sahəsinə (maliyyə məsləhətləşdirməsi, informasiya və s.) aiddirlər.

Bankların müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətində iştirakı aşağıdakı motivlərlə şərtlənir:

- investisiyalar üzərində maliyyə nəzarətinin təyin edilməsi;
- risklərin diversifikasiyası və bank biznesinin gəlirliliyinin artırılması;
- təsir zonasının, müxtəlif bazarlarda bankın mövqeyinin möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə müştərilərə təklif edilən xidmət növlərinin genişlənməsi;
- törəmə maliyyə institutları şəbəkəsinin yaradılması vasitəsilə resurs və müştəri bazasının genişlənməsi;
- törəmə və asılı təşkilatların kanalları vasitəsilə bankın sərəncamında olan pul axınlarının artırılması;
- əhəmiyyətli miqyasa nail olan və onların üzərində bank nəzarətini qoruyub saxlamaqla müstəqil əhəmiyyət əldə edən struktur bölmələrinin fərqləndirilməsi;
- banklar tərəfindən qeyri-profilli əməliyyatların (istehsal, maddi dəyər ticarəti və sığortalar sahəsində) aparılmasına qanunvericiliklə qadağan olunan maneələrdən yan keçilməsi.

Kənar müəssisələrin və təşkilatların yaradılmasına və inkişafına qoyulan investisiyalar - istehsal və qeyri-istehsal xarakterli ola bilər.

Bankların təsərrüfat subyektlərinin əsaslı xərclərində iştirak forması kimi çıxış edən istehsal investisiyaları - investisiya kreditlərinin təklif edilməsi və investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində müxtəlif iştirak üsulları ilə həyata keçirilir. Kommersiya bankları investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində kredit, səhmləşdirmə təklif etməklə və nizamnamə kapitalını genişləndirməklə, lizinqlə və ya bu üsulların müxtəlif kombinasiyaları yolu ilə iştirak edə bilər.

İnvestisiya layihəsinə vəsaitlər qoymaqla bank təkcə gəlir deyil, həm də yaradılan və ya rekonstruksiya edilən müəssisədə iştirak imkanı da əldə edir, yəni müəssisənin

pay və ya səhm paketi ilə sənədləşdirilən əmlakına pay mülkiyyəti hüququnu, habelə idarəetmədə iştirak haqqında müqavilənin “balansarxa” formalarından istifadə hüququnu əldə edir. İnvestisiya layihəsinə bilavasitə çıxışın olması bankın ümumi strategiya seçməkdə marağını gücləndirir, layihənin həyata keçirilməsində əməkdaşlığın və hərtərəfli yardımın möhkəmlənməsini şərtləndirir. Azərbaycan kommersiya bankları çox vaxt dividend və faizlərə deyil, kənar iqtisadi nəticəri (bazarda möhkəmlənmək, əlavə müştəriləri cəlb etmək və s.) nəzərə almaqla müəssisələrin yaradılmasına və inkişafına qoyuluşlar həyata keçirir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, investisiyalaşdırmanın şərtlərindən biri kimi müəssisə üzərində nəzarətin əldə edilməsi tələbi çıxış edir. Lakin qeyri-maliyyə müəssisələrinin mülkiyyətinin banklarda həddindən çox cəmləşməsi bank risklərinin artması, bank sisteminin etibarlılığının və davamlılığının azalmasına gətirib çıxarır. Bununla əlaqədar mövcud normativ və qanunvericilik aktları bankların təsərrüfatçılıq fəaliyyətində iştirakına bir sıra məhdudiyyətlər qoyur. Onlardan ilk növbədə aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- qanunvericilik səviyyəsində istehsal, ticarət və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmağın qadağan edilməsi;
- başqa müəssisə və təşkilatların kapitalında bankların iştirakının öz xüsusi vəsitlərinin 25%-i ilə məhdudlaşdırılması;
- bir hüquqi şəxsin paylarının (səhmlərinin) əldə edilməsinə qoyuluşların bankın kapitalının 10%-i ilə məhdudlaşdırılması;
- kredit risklərinə qoyulan müxtəlif məhdudiyyətlər;
- bütün təsərrüfatçı subyektlər üçün müəyyən olunan digər məhdudiyyətlər (maliyyə-sənaye qruplarında iştirakı tənzimləyən antiinhisar qaydaları, normativlər).

Bankın öz xüsusi fəaliyyətinə qoyulan investisiyalar - onun maddi-texniki bazasının inkişafına və təşkilati səviyyəsinin təkmilləşdirilməsinə qoyuluşlardır. Bu qoyuluşların istiqamətləri bankın onların köməyi ilə hansı məsələləri həll etməyi nəzərdə tutmasından asılıdır. İnvestisiyalaşdırmanın istiqamətindən asılı olaraq, aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

- bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəlməsini təmin edən investisiyalar. Onlar texniki təchizatın yaxşılaşması, bank fəaliyyətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi, əmək

şəraitinin yaxşılaşdırılması, heyətin təlimi, tədqiqat və işləmələrin həyata keçirilməsi hesabına bank xərclərinin azaldılması üçün şəraitin yaradılmasına yönəlir;

- bank xidmətlərinin genişləndirilməsi və diversifikasiyasına yönəldilmiş investisiyalar. Belə investisiyalar resurs və müştəri bazası genişləndirilməsini, bank əməliyyatlarının dairəsinin artırılmasını, yeni bank xidmətlərinin istehsalını təmin etməyə qadir olan yeni-yeni bölmələrin yaradılmasını nəzərdə tutur;

- dövlət tənzimləmə orqanları tələblərinə riayət etmə zərurəti ilə bağlı olan investisiyalar.

Bankın inkişafına qoyulan investisiyaların səmərəliliyinə o zaman nail olunur ki, çəkilən xərclər nəticəsində onun maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşması, daha yüksək reyting kateqoriyasına keçidi təmin olunsun. Bankın kapital qoyuluşları planının işlənməsi prosesində öz xüsusi fəaliyyətinə qoyulan investisiyaların həcmnin və strukturunun müəyyənləşdirilməsi dəqiq texniki-iqtisadi hesablamalara söykənməlidir. Zəruri həcmdən yüksək investisiyaların qoyulması likvidlikdə qeyri-tarazlığa, bankın gəlir bazasının azalmasına və bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin azalmasına səbəb ola bilər.

Bank investisiyalarının forma və növlərinin ən mühüm xarakteristikasını onların vəsaitlərin qoyuluşunun ümumi meyarı (sehrli üçbucaq adlandırılan “gəlirlilik - risk - likvidlik”) baxımından qiymətləndirilməsi təşkil edir. Bu, investisiyalaşdırma məqsədlərinin və investisiya dəyərlərinə qarşı irəli sürülən tələblərin ziddiyyətliliyini əks etdirir.

Qoyuluş obyektlərinin investisiya keyfiyyətləri kimi - gəlirlilik, likvidlik və risk arasında davamlı asılılıqlar mövcuddur. Bunlar orta şəkildə bir çox məlumatlarda özünü göstərir. Bu, orada öz ifadəsini tapır ki, bir qayda olaraq, gəlirlilik artdıqca likvidlik azalır və qoyuluş riski artır. Buna əsasən tədqiqatçılar müxtəlif aktivlərin investisiya keyfiyyətlərinin dəyişməsi şkalasını, matrisaları tərtib edir. Bu, aktivlərin dəyərinin artması və ya tərəddüd etməsi, müddətləri, likvidlik perspektivləri üzrə qruplaşdırılmasıdır. Əsas investisiya keyfiyyətlərinə uyğunluq baxımından kommersiya banklarının investisiya qoyuluşları obyektlərinin xarakteristikası cədvəl 1-də gətirilmişdir.

Bu rəqəmlər onu göstərir ki, prinsip etibarilə eyni zamanda bütün meyarlara cavab verən investisiya dəyəri yoxdur. Bununla belə, təcrübədə hər hansı investisiya obyektində bütün investisiya variantlarının paradoksal birləşmələri meydana gələ bilər. Buna misal olaraq QKO-nu göstərmək olar. Uzun müddət ərzində, həm yüksək likvidlik və minimal risklə, həm də yüksək gəlirliliklə səciyyələnirdi.

Cədvəl 1 Bank investisiyalaşdırması obyektlərinin investisiya keyfiyyətlərinin xarakteristikası

Qoyuluşların obyektləri	Gəlirlilik	Likvidlik	Risk
İnvestisiya kreditləri	+	-	+
Müddətli depozitlər	+ -	-	-
Səhmlər	+ -	+-	+
Pay, payçı iştirak	+ -	+-	+
Fiksə edilmiş faiz stavkası ilə qiymətli kağızlar	+	+-	+-
Dövlət qiymətli kağızları	+ -	+	-
Daşınmaz əmlak	+ -	-	+
Qiymətli metal və daşlar	-	+-	-

Qeyd: “+” göstəricisi - müsbət, “-” göstəricisi - mənfi, “+-” göstəricisi isə şərti müsbətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, cədvəl 1-də göstəricilər şərti xarakter daşıyır. Belə ki, istiqrazlar faiz müddətinin artdığı dövrdə bağlama müddəti başa çatmazdan əvvəl satılarsa, onların gəlirliliyi ümumiyyətlə mənfi ola bilər. Səhmlərdən dividend şəklində gələn gəlir ümumiyyətlə olmaya və ya az ola bilər. Lakin səhmlərin kursunun artması nəticəsində gəlirin artmasının mümkünliyünü nəzərə almış olsaq, bu halda qiymətləndirmə daha yüksək olar. Bununla belə, səhmlərin kursunun enməsi gəlirin azalmasına, hətta itkilərin meydana gəlməsinə səbəb ola bilər. Pay və payçı iştiraka

qoyuluşların gəlirliliyi investisiya obyektinin xarakterindən və qoyuluşların məqsədindən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Qiymətli kağızlara və daşlara qoyuluşlar cari gəliri təmin etmir, bu aktivlərin dəyərinin ölçüsü isə tərəddüd edir. Daşınmaz əmlaka qoyulan investisiyalar bu əmlakı gələcəkdə icarəyə vermək məqsədilə həyata keçirildikdə, stabil gəlir mənbəyi ola bilər. Bundan başqa, torpaq sahələrinin dəyəri bu rayonda irimiqyaslı tikinti işləri aparan, bu sahələri öz ərazisinə birləşdirməyi planlaşdıran təşkilatlar onların əldə edilməsində maraqlı olduqda kəskin şəkildə arta bilər. Qoyuluş riski investisiya obyektinin özünün xarakteri ilə, zəmanət verənlə emitentin reputasiyası, qanunvericilik normaları ilə bağlıdır. Buna baxmayaraq, vəsaitləri səhmlərə, paylara, payçı iştiraka qoyarkən müəssisənin müflis olması nəticəsində onların itirilməsi riski istisna olunmamalıdır.

Likvidlik dərəcəsinə görə qradasiya daimi vəsaitləri götürmək imkanının olması ilə bağlıdır. O, aktivlərin kursu və dəyərlərində tərəddüdlərin olması səbəbindən itkilər riski ilə bağlıdır. Buradan da istiqraz, səhmlər, pay və payçı iştirak barəsində şərti müsbət qiymətləndirmə yaranır.

Qiymətli metallar və daşlar gəlirsiz aktiv hesab olunur, lakin böhran dövrlərində onların dəyəri artır. Daşınmaz əmlak obyektlərinin təcili satılması bir qayda olaraq qiymətdə endirimlər yaradır. İnvestisiya siyasətinin işlənməsini və həyata keçirilməsini kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinə təsir göstərən müxtəlif amillər nəzərə alınmaqla, optimal investisiyalaşdırma formaları seçməsi nəzərdə tutur.

Bununla əlaqədar olaraq, kommersiya bankları öz investisiya siyasətini işləyərkən həmişə investisiya layihələrinin riskini, iqtisadi səmərəliliyini, maliyyə cazibədarlığını, qısa, orta və uzunmüddətli qoyuluşların optimal şəkildə uzlaşdırılmasını real qiymətləndirməlidirlər. Bununla belə, mövcud investisiyalaşdırma sistemi yalnız bankın daxili işi deyil. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin təməl prinsiplərinə uyğun olaraq, istənilən nəzarət sisteminin tərkib hissəsini bankın siyasətinin, operativ fəaliyyətinin, burada kreditlərin verilməsi və kapitalların investisiyalaşdırılması ilə bağlı tətbiq olunan prosedurların, habelə kredit və investisiya portfelinin cari idarə edilməsinin müstəqil yoxlanması təşkil edir. Deməli, kommersiya bankları investisiya fəaliyyətinin təşkili və

idarə edilməsi ilə bağlı olan ən mühüm tədbirləri dəqiq işləməli və formal olaraq təsbit etməlidirlər. Əslində söhbət əsaslandırılmış investisiya siyasətinin işlənməsindən gedir.

2.3 Azərbaycan kommersiya Banklarının investisiya xidmətlərinin müasir növləri (Paşa Bankın təmsalında).

Azərbaycan bankları şirkətlərin maliyyə ehtiyaclarının təmin olunması baxımından bir çox yeni imkanlar yaradır və mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnvestisiya bankları adətən şirkət səhmlərinin buraxılması və idarə olunması prosesinin təşkili üzrə aşağıdakı istiqamətlərdə xidmətlər təklif edir: anderrayting və marketmeyking; istiqrazların buraxılması, idarə olunması və alınması; maliyyə məsləhətlərinin verilməsi.

Anderrayting. Bankın qiymətli kağızlarını dövrüyyəyə buraxan şirkət (emitent) adından çıxış etməsi, investorları cəlb etməsi və qiymətli kağızları bazarda yerləşdirməsi anderrayting prosesi adlanır. Bank anderrayter xidməti aşağıdakı prosesləri əhatə edir:

1. Şirkətin tələblərinin müəyyən olunması;
2. Şirkətin imkanlarının və maliyyə təhlillərinin həyata keçirilməsi;
3. Buraxılacaq səhm həcmnin və satış qiymətinin müəyyənləşdirilməsi üçün təhlillərin və məsləhətləşmələrin həyata keçirilməsi;
4. Emissiya (səhm buraxılışı) üçün sənədləşmənin həyata keçirilməsi və prosesin izlənilməsi;
5. Tələbin toplanması və yerləşdirmənin həyata keçirilməsi;
6. Yerləşdirilən səhmlərin nəticələrinin təhlili, müvafiq hesabatların tərtib olunması, gələcək addımların müəyyənləşdirilməsi üçün məsləhətlərin təqdim olunması.

Anderraytingin üstünlükləri:

- Şirkətlər kapital bazarlarına çıxış nəticəsində səhmlər vasitəsilə daha aşağı faizlə daha böyük kapital cəlb edə bilər;
- Müştərilər qiymətli kağızların buraxılışı prosesinin hər mərhələsində PAŞA Bankın peşəkar komandasının məsləhətlərindən yararlanı bilər.

Bankın fond bazarında müştərinin qiymətli kağızlarını idarə etməsi marketmeykinq prosesi adlanır. Bank müştərinin adından çıxış edərək fond bazarında maksimal gəlirin əldə olunması üçün qiymətli kağızların idarəçiliyini təmin edir. Bank marketmeyker xidməti aşağıdakı prosesləri əhatə edir:

1. Səhm satışının həyata keçirilməsi və bazar tələbinin yaradılması;
2. Yerləşdirilən səhmlərin nəticələrinin təhlili, müvafiq hesabatların tərtib olunması, gələcək addımların müəyyənləşdirilməsi üçün məsləhətlərin təqdim edilməsi.

Marketmeykinqin üstünlükləri:

- Şirkətin səhmlərinin likvidliyi artır;
- Yerli bazarda qiymətli kağızların alış və satış qiymətlərinin Bakı Fond Birjasının internet sahifəsində əks olunması gündəlik təmin olunur;
- Beynəlxalq bazarlarda qiymətli kağızların alış və satışı üçün istifadə olunan Bloomberg və ya Reuters sistemlərində əks olunması gündəlik təmin olunur.

Qapalı yerləşdirmə - broker şirkətinin ixtisaslaşmış peşəkar komandası şirkətlərin istiqrazlarının buraxılışı və idarə olunması işlərini təmin edir. Bank şirkətin tələblərini müəyyənləşdirir, maliyyə təhlilləri həyata keçirir və müştərilərin imkanlarını təhlil edir. Qapalı yerləşdirmə xidməti buraxılacaq qiymətli kağızların maliyyə bazarlarına çıxarmadan birbaşa investorlara (alıcılara) satışının həyata keçirilməsidir.

Yerləşdirmənin həyata keçirilməsi üçün bank bir başa tələb toplayır və qiymətli kağızı bazara çıxarmadan digər investorlara (alıcılara) satışını həyata keçirir.

Maliyyə məsləhətlərinin verilməsi - Bank müştərilərin maliyyələşməyə ehtiyaclarının təmin edilməsi məqsədilə kreditlərlə yanaşı İnvestisiya Bankçılığı üzrə xidmət və məsləhətlərini təklif edir. Bu xidmətlər sayəsində müştərilər sərfəli faizlə böyük həcmli maliyyələşmə əldə edə bilər. Bankın peşəkar komandası müştərilərin qiymətli kağızlarının buraxılması və idarə olunması ilə yanaşı aşağıdakı maliyyə məsləhətləri xidmətlərini təqdim edir:

- Yerləşdirilən qiymətli kağızların nəticələrinin təhlil edilməsi;
- Müvafiq hesabatların tərtib olunması, gələcək addımların müəyyənləşdirilməsi üçün məsləhətlərin təqdim olunması;

-Yerli və beynəlxalq maliyyə bazarlarının qiymətləndirilməsi üzrə məsləhətlərin verilməsi.

Bank müştərilərə böyük həcmdə vəsaitlərin xüsusi şərtlərlə valyuta mübadiləsi xidmətini təklif edir. Bank hər bir müştərinin fərdi yanaşma əsasında tələblərini müəyyənləşdirir, vəsaitin məbləğindən və valyutasından asılı olaraq xüsusi mübadilə məzənnələri təklif edilir.

Törəmə maliyyə alətləri (derivativlər) birja platformasının tərkib hissəsidir və fond bazarında olan adətən ikinci növ qiymətli kağızlara deyilir. Bank istiqrazlar və valyutalar üzrə bu xidməti müştərilərə təqdim edir, yerli və beynəlxalq valyuta bazarlarında aşağıdakı maliyyə alətlərinin alışı və satışı əməliyyatlarını təklif edir:

- Forward (Forvard); • SWAP (Svap); • Option (Opsion).

Bu müqavilələrin həyata keçirilməsi üçün birja deyil, iştirakçılar özləri məsuliyyət daşıyır. Bank müştərilərə razılaşmaların təşkili və idarə olunması xidmətini təklif edir.

Forward (Forvard) - gələcəkdə razılaşdırılmış qiymətə qiymətli kağızları və valyutaları almaq və ya satmaq üçün öhdəlikdir. Forward tərəflər arasında birjadan kənar bağlanan müqavilədir.

Misal olaraq, şirkət müqaviləyə əsasən qarşı tərəf ilə razılaşır ki, gələcəkdə təyin olunan gün ərzində istiqraz və ya valyutanın razılaşdırılmış qiymətə satışı və ya alışı həyata keçiriləcək. Gələcəkdə təyin edilən gün yarana biləcək qiymət fərqi müqaviləyə təsir etmir, çünki qiymət dəyişikliyinə asılı olmayaraq satış/alış razılaşdırılmış qiymət əsasında həyata keçiriləcək. Forward gələcəkdə razılaşdırılmış qiymətə qiymətli kağızları və valyutaları almaq və ya satmaq üçün öhdəlikdir. O, tərəflər arasında birjadan kənar bağlanan müqavilədir.

SWAP (Svap) - razılaşmasına əsasən alıcı razılaşdırılmış gündə satıcıdan müəyyən qiymətli kağızları və ya valyutaları razılaşdırılmış qiymətə alır və razılaşdırılmış digər gündə və qiymətə qarşı tərəfə geri satır. Hər iki tərəf gələcəkdə yarana biləcək qiymət dəyişikliyinə məruz qalmadan müqavilə ilə razılaşdırılan qiymətlərə əsasən əməliyyatları həyata keçirirlər.

Forward üzrə bir əməliyyat həyata keçirildiyi halda, SWAP iki əməliyyatın həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Misal olaraq, Forward müqaviləsi ilə 2 ay sonra istiqrazların

razılaşdırılmış qiymətə satışı nəzərdə tutula bilər. SWAP müqaviləsi isə 2 ay sonra istiqrazların razılaşdırılmış qiymətə satışını, 3 ay sonra isə digər razılaşdırılmış qiymətə geri alınmasını nəzərdə tuta bilər.

Option (Opsion) - gələcəkdə razılaşdırılmış qiymətə qiymətli kağızları və valyutaları almaq və ya satmaq üçün öhdəlikdir. Opsion tərəflər arasında birjadan kənar bağlanan müqavilədir. Seçim alıcı və satıcı arasında razılaşdırılır və birja hər iki tərəfin zəmanətçisi kimi çıxış edir.

Forward müqaviləsindən fərqli olaraq, Opsion razılaşmasına əsasən şirkət təyin edilən gündə alqı-satqı əməliyyatını həyata keçirməmək hüququna malikdir. Alqı-satqı həyata keçirilərsə, razılaşdırılmış qiymətlər tətbiq edilir və yarana biləcək qiymət fərqi əməliyyata təsir etmir.

Qiymətli kağızların alışı və satışının icra edilməsi - Bankın ixtisaslaşmış peşəkar komandası şirkətlərin qiymətli kağızlarının alqı-satqı əməliyyatlarının icra edilməsi xidmətlərini təqdim edir. Bank şirkətin tələblərini müəyyənləşdirir, maliyyə bazarlarının və müştərilərin imkanlarının təhlilini həyata keçirir. Bank müştərilər üçün yerli və beynəlxalq valyuta bazarlarında olan qiymətli kağızların alışını və satışını icra edir. Alınan qiymətli kağızlar təhlil edilir, müvafiq hesabatlar tərtib olunur, gələcək addımların müəyyənləşdirilməsi üçün məsləhətlər təqdim edilir.

Qiymətli kağızların alışı və satışı üzrə əqdlər - Bank yerli və beynəlxalq fond bazarlarında qiymətli kağızların alışı və satışı sahəsində müştərilərə REPO və Əks REPO xidmətlərini təklif edir. REPO əməliyyatları - REPO qiymətli kağızın geri alınmaq öhdəliyi ilə bağlanan satış əqdidir. İstiqraz sahibinin qısa müddətli əlavə vəsaitə ehtiyacı yarandıqda, portfelində olan istiqrazların digər tərəfə satışı barədə, razılaşdırılmış müddətdə və qiymətlə (faizlə) geri alınma öhdəliyi ilə bağlanan əqddir. REPO əməliyyatlarının üstünlükləri:

- Portfeldəki istiqrazları girov qoyaraq vəsait cəlb edə bilməsi;
- Likvidliyin yüksək olması;
- Faiz gəlirinin qazanılması;
- Kredit faizlərindən daha ucuz maliyyələşmə imkanının olması;
- İstiqrazları tamamilə satmayaraq likvidlik ehtiyacının qarşılanması;

- Bir investordan asılılığın olmaması.

Əks REPO qiymətli kağızın geri satılma öhdəliyi ilə razılaşdırılmış alış əqdidir.

Qısa müddətli izafi likvidlik yarandıqda, əlavə vəsaitə ehtiyacı olan tərəfin təklif etdiyi istiqrazlara investisiya edərək razılaşdırılmış müddətdən sonra və qiymətlə (faizlə) geri satma öhdəliyi ilə bağlanan alış əqdidir. Əks REPO əməliyyatlarının üstünlükləri:

- İstəyə uyğun planlaşdırılması və vəsait axınının tənzimlənməsi;
- Gəlirliliyin əvvəlcədən müəyyən edilməsi;
- Heç bir qiymət dəyişikliyinə gəlirliyə təsir etməməsi;
- Bir iştirakçıdan asılılığın olmaması;
- Dövlət və korporativ istiqrazlarla aparılması.

III FƏSİL. BANKLARIN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ XARİCİ TƏCRÜBƏ VƏ ONDAN AZƏRBAYCAN ŞƏRAİTİNDƏ İSTİFADƏ İMKANLARININ GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ YOLLARI

3.1 Yeni tipli investisiya banklarının fəaliyyəti və onların tənzimlənməsi.

İqtisadiyyatın struktur yenidənqurulması dövründə maliyyə resurslarının səfərbər edilməsinin sürətləndirilməsi inkişaf etmiş ölkələrin kredit-bank sistemlərində əsaslı transformasiyalara gətirib çıxardı. Bu hadisələrin əsas tendensiyaları xüsusən də kredit institutlarının təmərküzləşməsi və mərkəzləşdirilməsinin güclənməsində, transkontinental qurumlar kimi fəaliyyət göstərən nəhəng banklar qrupunun inkişafında, bankların universallaşması proseslərində, maliyyə vasitəçilərinin ayrı-ayrı qrupları daxilində və onların arasında rəqabət mübarizəsinin kəskinləşməsində, bank bazarının maliyyə, o cümlədən investisiya fəaliyyəti sahəsində məhdudiyyətlərinin və qadağaların yumşaldılmasına və ya tam ləğv edilməsinə yönələn əks tənzimlənməsində özünü büruzə vermişdir. Bu zaman müxtəlif ölkələrdə kredit sistemlərinin qərarlaşmış struktur təşkilində bəzi fərqlərin aradan qaldırılması prosesi qeydə alındı.

Dünya praktikasında kredit-bank sistemlərinin qurulmasının iki əsas modeli məlumdur: seqmentləşdirilən (amerikan) və universal (alman). Bu modellər arasında əsas fərqlər kredit institutlarının universallaşdırılma və ixtisaslaşdırma dərəcəsində, real sektorunun maliyyələşdirilməsinin forma və mənbələrində, bank və müəssisələrin investisiya portfellerinin diversifikasiyası səviyyələrindədir. Onların əsasında maliyyə risklərinin bölüşdürülməsinin təşkilindəki spesifik durum. Amerikan modelində risklər maksimum dərəcədə kommersiya və investisiya risklərinə bölünmüş və bir sıra sığorta səviyyələri vasitəsilə diversifikasiya olunmuşdur (qiymətli kağızların buraxılışı və fond bazarı mexanizmi vasitəsilə müəssisələrin maliyyələşdirmə sistemi və ixtisaslaşdırılmış bank və qeyri-bank investisiya institutlarının kreditləşdirilməsi). Alman modelində risklərə nəzarət universal kommersiya bankları tərəfindən təmin olunur. Onlar eyni zamanda həm real sektorun əsas kreditərləri, həm də maliyyə bazarının əsas subyektləridir.

Maliyyə böhranının səbəblərinin təhlili və bank sisteminin daha da inkişaf etdirilməsi yollarının axtarışı ilə əlaqədar olaraq, bəzi iqtisadçılar kommersiya və investisiya risklərini ayırmaq imkanı verən amerikan modelinə keçidin zəruri olduğunu bildirirlər. Buna görə də, bazar iqtisadiyyatı ölkələrində kredit sistemlərinin təşkili modellərinin formalaşdırılması tendensiyalarına daha ətraflı nəzər salmaq məqsədə müvafiq olar.

1929-1933-cü illərin iqtisadi böhranından sonra bir sıra ölkələrdə kredit institutları arasında fəaliyyət sferaları bölüşdürüldü. Belə ki, İtaliyada böhrandan əvvəl banklar sərfəli konyunkturani saxlamaq ümidi ilə qısamüddətli əmanətlər əsasında orta və uzunmüddətli kreditlər təklif edirdilər. İqtisadi böhran şəraitində satış azaldıqda və qiymətlər aşağı düşdükdə, müəssisələr kreditlərin örtülməsini dayandırdı, əmanətçilər isə öz əmanətlərini geri götürməyə başladılar. Bu, bankların likvidliyinin pisləşməsinə və sonrakı iri müflisləşmələrə gətirib çıxardı.

1936-cı il bank haqqında qanuna görə, bankların ixtisaslaşmasına cəhd edildi: yalnız qısamüddətli və ya yalnız orta və uzunmüddətli kreditləşdirmə ilə məşğul olan banklar müəyyən edildi.

ABŞ-da 1933-cü il bank qanununa (Qlass-Stiqoll aktı) görə, universal banklar kommersiya və investisiya banklarına bölündü. Öz fəaliyyətini ənənəvi bank əməliyyatları üzərində cəmləşdirən kommersiya banklarına kreditlərlə bağlı tsiklik konyunktur tərəddüdlərini kompensasiya etməkdə tənzimləyici kimi və büdcələrdə kassa fərqlərinin yumşaldılması vasitəsi kimi xidmət göstərən dövlət federal və ya bələdiyyə qiymətli kağızları istisna olunmaqla, qiymətli kağızlarla əməliyyat aparmaq qadağan olunurdu. İnvestisiya bankları sənayenin inkişafına uzunmüddətli qoyuluşlar edir, öz hesabına və müştərinin vəsaitləri hesabına qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparırdı. Bu, Yaponiya bank sisteminin də qurulmasının əsasını təşkil etdi. İkinci dünya müharibəsindən sonra onun dirçəldilməsi yüksək ixtisaslaşma ilə amerikan nümunəsi üzrə aparılırdı.

Ənənəvi olaraq, Böyük Britaniya bankları yüksək ixtisaslaşma dərəcəsi ilə səciyyələnir. Bu banklara depozit (kommersiya) və işgüzar (ticarət) bankları daxildir. Birbaşa qanunvericilik məhdudiyyətlərinin olmamasına baxmayaraq, ABŞ-da

kommersiya bankları kimi, depozit banklarının da fond bazarına birbaşa çıxışı yox idi və onlar qısamüddətli depozit-kredit əməliyyatlarını və hesablaşmaları aparmaqla məşğul idilər. Bu funksional bölgü 1929-1933-cü illərin böhranı dövründə də çoxlu sayda bank müflisliklərinə reaksiya oldu. Bunlar da İtaliyada olduğu kimi, depozit bankları tərəfindən qısamüddətli passivlər əsasında orta və uzunmüddətli kreditlərin təklif edilməsinin nəticəsi oldu.

Fərdi əməliyyatlar üzrə ixtisaslaşan bankların mənfəəti kifayət qədər böyük ola və digər sferalarda fəaliyyət göstərməyi tələb etməyə də bilər. Lakin son onilliklər bank əməliyyatlarının universallaşdırılması tendensiya ilə səciyyələnir. Kredit təşkilatları arasında rəqabətin güclənməsi, yeni imkanların ortaya çıxması, güclü maliyyə bazarı şəraitində banklar öz əməliyyatlarının gəlirliliyini artırmaq üçün başqa yollar axtarmağa başladılar. Bu yollardan biri bankların apardıqları əməliyyatların sayının kəskin dərəcədə artırılması və investisiya fəaliyyətinin formalarının inkişaf etdirilməsi oldu. Universallaşma tendensiyası kommersiya bankları üçün qeyri-tipik olan xidmətlərin (investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi, lizinq, müştəri investisiyalar portfelinin idarə edilməsi, konsaltinq xidmətləri və s.) yaranmasına səbəb oldu.

Bu xidmətlərin inkişafı həm bank qanunvericiliyinin liberallaşdırılmasının, həm də bankların müxtəlif üsullarla mövcud qanunlardan yan keçməsinin nəticəsində baş verir. Bütün inkişaf etmiş ölkələrin kredit sistemləri üçün universallaşma tendensiyası səciyyəvidir. Lakin onların hər birində müəyyən xüsusiyyətlər vardır. Belə ki, Almaniyada, məsələn, kommersiya bankları uzun illərdir ki, uzunmüddətli kreditlərin təklif edilməsi və vəsaitlərin müəssisələrin öz xüsusi kapitalına qoyulması da daxil olmaqla, müxtəlif əməliyyatlar aparır. Universal prinsip Avstriya, Belçika, Lüksemburq, Hollandiya, Norveç, İsveçrə, İsveçin bank sistemlərinin təşkilinin əsasında durur. Yeni sənaye ölkələrinin də bank sistemləri bu tip üzrə qurulur. Burada bank fəaliyyətinin universallaşması milli bankların mövqelərinin gücləndirilməsi, əhəlinin əmanətlərinin və kommersiya strukturlarının vəsaitlərinin səmərəli səfərbər edilməsi və onların investisiyaya yönləndirilməsi üsulu kimi nəzərdən keçirilir. Bəzi ölkələrdə bank fəaliyyətinin universallaşdırılması qanunvericilik aktlarında bir sıra dəyişikliklərin nəticəsində daha da gücləndi.

Belə ki, Yaponiyanın 1983-cü il bank qanununa uyğun olaraq, banklar qiymətli kağızlarla əməliyyata müəyyən çıxış əldə etdilər. 1 aprel 1998-ci ildən valyuta əməliyyatlarına və kapitalın idxalı və ixracı ilə bağlı olan bank sövdələşmələrinə əksər məhdudiyyətləri ləğv edən bank sistemi islahatı ən yaxın 3 il ərzində aşağıdakıların aparılmasını nəzərdə tutur: banklar və broker şirkətləri arasında rəqabətə mane olan maneələrin aradan qaldırılması; banklara yeni maliyyə məhsullarını tətbiq etməkdə mane olan bir çox qadağaların aradan qaldırılması; banklara bazar kollektiv investisiya fondlarına sərbəst çıxış imkanının təmin edilməsi; qeyri-bank institutlarının, o cümlədən pensiya fondlarının aktivlərinin idarə edilməsi üzrə əməliyyatların sayının artırılması.

Kredit-bank sistemlərinin qurulması modellərindəki fərqlər sənaye və maliyyə kapitalının qarşılıqlı asılılığı formalarının xüsusiyyətlərini təyin edir. Amerikan modelindən istifadə edərkən sənaye şirkətlərinin tələbatlarının ödənilməsi əsasən qiymətli kağızların maliyyə bazarında yerləşdirilməsi yolu ilə baş verir. Kommersiya banklarının uzunmüddətli kreditləri maliyyə şirkətlərinin maliyyələşdirilməsində az rol oynayır.

Kommersiya banklarının sənaye korporasiyalarının mülkiyyətində iştirakına qanunla məhdudiyyətlər qoyulur. Alman modelində kredit metodu üstünlük təşkil edir. Kredit vəsaitlərindən səmərəli istifadəni təmin edən əsas üsul banklar tərəfindən mülkiyyətdə xeyli iştirak hesabına borc alanlar üzərində birbaşa nəzarətin təyin edilməsidir.

Kommersiya banklarının sənaye korporasiyalarının kapitalında xeyli payçı iştirakın həm banklar, həm də müəssisələr üçün üstünlükləri var. Bu, borcalanın uzunmüddətli maliyyə davamlılığı üzərində nəzarətinin təmin edilməsi, müəssisələr üçün isə xüsusi kapitalında tələbatın azalması və istehsalın maliyyələşdirilməsinin ümumi dəyərinin azaldılması deməkdir.

Almaniyada bankların müəssisələrin fəaliyyətinə xeyli təsir göstərməsi digər ölkələrlə müqayisədə burada qiymətli kağızlar bazarının nisbətən zəif olmasını şərtləndirir. Qiymətli kağızlara sahib olan bank bazara xeyli nəzarət edir ki, bu da qiymətli kağızların açıq satışını praktiki olaraq istisna edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında sənaye və bank sektorunun qarşılıqlı münasibətlər modeli dünya təcrübəsində təşəkkül tapan modellərlə üst-üstə düşür. Lakin bu, alman universal kommersiya bankı modelinə müəyyən dərəcədə yaxındır: real sektorun əsas kreditörü olan bankın qeyri-maliyyə müəssisələrinin iri səhm paketlərinə sahib olmaq hüququ var. Bu mexanizm daha çox maliyyə - sənaye qrupları çərçivəsində realizə olunur. Burada banklar maliyyə axınlarının və investisiya proqramlarının tənzimlənməsində aparıcı rol oynayır. Lakin bütövlükdə bankların istehsalla qarşılıqlı bağlılığı bir çox bankların təsis edilməsi xüsusiyyətləri, yüksək kredit riskləri və menecmentin qeyri-mükəmməlliyi ilə əlaqədar kreditlərdən istifadə üzərində bank nəzarətinin zəifliyi ilə səciyyələnir ki, bu da onu alman sistemindən fərqləndirir.

Alman modelinə yaxınlıq investisiyalaşdırma mexanizmində bankların aparıcı rola malik olmasında özünü büruzə verir. Azərbaycan maliyyə bazarında aşağıdakı üç tip təsisat fəaliyyət göstərir: əməliyyatlarını diversifikasiya etməyə və təklif olunan xidmətlər spektrini genişləndirməyə çalışan kommersiya bankları, investisiya biznesinə yönələn ixtisaslaşdırılmış banklar və qeyri-bank institutları. Investisiyaların 70%-dən çoxu kommersiya banklarının payına düşür.

Bununla belə, Azərbaycan kommersiya banklarının universal xarakteri bir çox mənada məcburi xarakter daşıyır ki, bu da qiymətli kağızlar bazarının və qeyri-bank institutları şəbəkəsinin zəifliyindən irəli gəlir. Universal model kommersiya bankının fəaliyyətinin riskli olması ilə bağlıdır, çünki bankın investisiya qoyuluşları üzrə riskləri depozit - kredit və hesablaşma əməliyyatları üzrə risklərdən ayrılmazdır. Buna baxmayaraq, bank dövriyyəsinə xeyli vəsaitlərin cəlb olunduğu (səhm kapitalında və istiqrazlarda iştirak vasitəsilə) iri müştərilərinin vəziyyətindən xeyli dərəcədə asılıdır.

Beləliklə, əsas bank fəaliyyəti ilə birbaşa əlaqədar qiymətli kağızlara investisiyaların qoyulması, eyni zamanda risklər üzərində nəzarət mexanizminin olmaması likvidliyin itirilməsi təhlükəsini yaradır. Bu amil 1997-1998-ci illərin böhranlı hadisələrində bank sisteminin likvidliyinin pisləşməsində mühüm rol oynadı. Almaniyanın universal banklarının təcrübəsi göstərir ki, risklər üzərində nəzarət zamanı qeyri-maliyyə şirkətlərinin kapitalında iştirak müxtəlif sahəli müəssisələrə xeyli dəstək göstərmək imkanı verir. Belə ki, bankın sənaye ilə sıx əlaqəsinə bir nümunə olan

Deutsche Bank kimya, poladtökmə, elektro-texniki, metallurgiya, tikinti, qida sənayesi, ticarət, nəqliyyat, avtomobilqayırma, məişət xidmətləri sferasının 400 sənaye və kommersiya şirkətlərində iştirak edir.

Universallaşma tendensiyası ilə birgə kommersiya banklarının ixtisaslaşması tendensiyası da güclənməkdədir. Bazar iqtisadiyyatı ölkələrində ixtisaslaşdırılmış banklar mühüm yer tutur. Onlardan investisiya bankları və milli maraqların realizasiya edilməsi ilə bağlı məsələləri həll edən kredit təsisatları daha böyük maraq kəsb edir.

Investisiya (işgüzar) banklarının fəaliyyətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır: qiymətli kağızlarla əməliyyatlar, investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi, maliyyə və qeyri-maliyyə müəssisələrinin kapitalında iştirak, qovuşmalar və hopdurmalar vasitəsilə biznesin restrukturlaşdırılması, konsaltinq və depozitar - kastodial xidmətlər.

Bu əməliyyatların tərkibi və strukturu investisiya banklarının ixtisasından və ölkənin kredit sisteminin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bir-birindən fərqlənir ki, bu da onların balanslarının strukturunda öz əksini tapır. Belə ki, Amerikanın investisiya banklarının aktivlərinin 1/4 hissəsi qiymətli kağızların payına düşür (Drecksell-34,1%, Solomon Brothers-33,1%, Merril Lynch-26,3%), halbuki İngiltərənin işgüzar banklarının aktivlərində kreditlərin payı qiymətli kağızlarla müqayisədə daha yüksəkdir (Montegue - müvafiq olaraq, 41,8i - 8,3%, Rotshild 21,4i - 0,3%, Lazard Brothers 19,2i - 0,2%).

Son onilliklərdə investisiya bankları çətinliklərlə üzləşir. İnvestisiya fəaliyyəti sferasında rəqabətin kəskinləşməsi nisbi gəlirlilik göstəricilərinin xeyli azalmasına gətirib çıxardı. Gəlir norması azaldıqda, iqtisadi cəhətdən yalnız miqyaslı fəaliyyətin həyata keçirilməsi məqsədə müvafiq olduğundan, investisiya banklarının fəaliyyət şəraitinin çətinləşməsi bank kapitalının təmərküzləşməsinə, bankların iriləşməsinə və keyfiyyət transformasiyasına səbəb oldu. İnvestisiya xidmətləri bazarının analitiklərinin fikirlərinə görə yeni tipli investisiya bankları formalaşmışdır. Onları fərqləndirən aşağıdakılardır: fəaliyyətin qlobal xarakteri və dünyanın müxtəlif regionlarında miqyaslı sövdələşmələri həyata keçirmək imkanı verən çoxlu miqdarda sərbəst kapitalın olması, diversifikasiya və stabil gəlir axınlarını və əməliyyatların səmərəliliyinin artmasını təmin edən kompleks xidmətlər dəstinin olması, aktivlərin idarə edilməsi, nəhəng broker şəbəkələrini inkişaf etdirməklə xırda və orta müştərilərlə pərakəndə əməliyyatların həyata keçirilməsi üzrə öz

xüsusi biznesinin yaradılması (pensiya və investisiya fondlarının yaradılması yolu ilə), sığorta biznesi ilə qovuşma. Bu zaman investisiya xidmətləri bazarının əsas inkişaf tendensiyları kimi kapital və hakimiyyətin investisiya - bank sferasında təmərküzləşməsi, qlobal oliqopolianın formalaşması, kommersiya və investisiya bankları arasında sərhədlərin silinməsi çıxış edir

1998-ci ilin nəticələrinə görə bütövlükdə bazar (97%) 20 aparıcı investisiya bankı arasında bölüşdürülmüş oldu. Bazarın 77%-i ilk 10 bankın payına düşdü. 1990-ci ildə onların payı 2 dəfə az idi. Dünyanın qlobal investisiya banklarının reytinginə aşağıdakı 4 iri bank başçılıq edir: dünyanın 38 ölkəsində şöbələri olan Goldman Sacks, Merrill Lynch (45 ölkədə 750 ofis), Travelers Group maliyyə qrupu tərəfindən Salomon Brothers investisiya bankının və onun Smith Barney firmasının broker bölməsi ilə birliyinin alınması nəticəsində yaranan Salomon Smith Barney, "Morgan Stanley Dean Witter" (bu da Morgan Stanley investisiya bankı ilə Dean Witter Discovery diversifikasiya etmiş maliyyə şirkətinin qoşulması nəticəsində yaranmışdır.

Cədvəl 2. Dünyanın aparıcı investisiya bankları investisiya-bank xidmətləri bazarında

İnvestisiya bankları	İnvestisiya xidmətləri bazarı		Qovuşmalar və hopdurmalar bazarı		Emissiya istiqrazlarını yerləşdirilməsi		Səhm emissiyalarının yerləşdirilməsi	
	Pay, %	İlk onluqda yeri	Sövdələşmələrin dəyəri. (mlrd.doll)	İlk onluqda yeri	Pay, %	İlk onluqda yeri	Pay, %	İlk onluqda yeri
"Merril Lynch"	12,8	1	520	3	7,9	1	8,0	4
"GoldmanSachs"	0,0	2	600	1	5,8	3	13,9	1
"Salomon Smit Barney"	9,8	3	350	4	3,4	9	4,8	5
"Morgan Stanley Dean Witter"	9,7	4	530	2	5,0	4	13,1	2

Mənbə: The Economist; Financial Times; IFR Securities Data; IFR Securities Data/Datastream.

Liderlərdən xeyli geridə ilk onluğa Credit Suisse First Boston (Credit Suisse İsveçrə bank qrupunun bölməsi), J.P. Morgan Amerika kommersiya bankı, Leman Brothers Amerika investisiya bankı, İsveçrənin iri bankı olan United Bank of Switzerland bankının Warburg Dillon Read bölməsi, Almaniyanın ən iri bankı olan “Deutsche Bank”-Deutsche Securities investisiya bölməsi, Amerikanın iri bankı olan Chase Manhattan bankının Chase Securities bölməsi daxildir.

Qlobal oliqopolianın formalaşması o deməkdir ki, nisbətən az əhəmiyyətli banklar (ikinci və üçüncü eşelon bankları) yalnız ayrı-ayrı spesifik sahələrdə möhkəm mövqe tutmaqla sağ qala bilər. İnvestisiya banklarının inkişafı və transformasiyası, onların fəaliyyətinin diversifikasiyası ona aparıb çıxarır ki, investisiya bankları getdikcə kommersiya banklarının biznes sferasına daxil olur.

Eyni zamanda kommersiya bankları rəqabətin kəskinləşdiyi şəraitdə pozitiv uzunmüddətli nəticələrə təkcə korporativ kreditləşdirmə sahəsində deyil, həm də kapital bazarlarında xidmət (səhm aksiyalarının yerləşdirilməsi, korporativ istiqrazların buraxılışı və s.) göstərmək, yəni məxsusi olaraq investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq iqtidarında olduqda, ümid edə bilərlər.

Beləliklə, dünyanın iri bankları tərəfindən investisiya və kommersiya bankları fəaliyyətinin bir arada həyata keçirilməsi dünya bank praktikasında aparıcı tendensiyaya çevrilməkdədir. Öz növbəsində bunu müxtəlif funksiyalı (korporativ kreditləşdirmə, investisiya fəaliyyəti, pərakəndə bank xidməti, sığorta) diversifikasiya etmiş maliyyə-bank qruplarının formalaşması prosesinin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirmək olar. Bank xidmətləri bazarı perspektivdə bunlarla təmsil olunacaqdır. Artıq bu gün iri maliyyə holdinqləri olan Deutsche Bank, City-group, Credit Suisse Group, HSBC Holdings, Lloyds, UBS və b. bu kimi institutlardandır. Deyilənləri nəzərə alaraq, Rusiyada investisiya banklarının təşəkkülünə nəzər salmış olsaq, onda aydın olar ki, qiymətli kağızlar bazarının böhran fonunda zəif inkişaf etməsi və kapitalların səfərbər edilməsində və yenidən bölgüsündə ciddi rol oynanması nəticəsində ilk əvvəl ixtisaslaşdırılmış investisiya bankları kimi yaradılan banklar (Şərqi Avropa investisiya

bankı, Şərq-Qərb, Beyəlxalq İnvestisiya Bankı, Mejsregioninvestbank və b.) öz fəaliyyətini diversifikasiya etmək, universal banklar üçün səciyyəvi olan bütün növ bank əməliyyatlarını həyata keçirmək məcburiyyətində qalmışdılar.

Sabit maliyyə bazarı olan xarici ölkələrin investisiya banklarının fəaliyyət stereotipi mexaniki olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrin şəraitinə köçürülə bilməz. Lakin investisiya banklarının yaradılması və fəaliyyəti sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi Azərbaycanda da istifadə oluna biləcək forma və metodları qeyd etmək imkanını verir.

Müasir dünya təcrübəsində inkişaf nəticəsində banklarının fəaliyyətinin genişlənməsi qeydə alınır. World Bank tərəfindən işlənən konsepsiyaya uyğun olaraq, belə institutlar mühüm iqtisadi proqram və layihələrin maliyyələşdirilməsini həvəsləndirməlidir.

Cədvəl 3. Ən iri inkişaf bankları

Bankın adı	Səhmdar bankı, (mln.doll.)	Aktivlər, (mln.doll.)	...ilə olan vəziyyətə görə
World Bank	27228,00	161945,00	01.07.97
European Investment Bank	15829,64	196868,81	01.01.98
Export-Import Bank of Japan	11376,34	75571,87	01.04.97
Japan Development Bank	10407,00	144111,00	01.04.97
Inter-American Development Bank	10312,12	43338,48	01.01.98
Asian Development Bank	9665,65	29968,43	01.01.97
European Bank for Reconstruction and Development	5412,87	15477,25	01.01.98
Korea Development Bank	1720,25	48476,83	01.01.97
Industrial Development Bank of India	1646,00	12992,00	01.04.97
Mediocredito Centrale	1610,0	7050,00	01.01.97
Industrial Credit and Investment Corp.	1239,40	10099,39	01.04.97
Nordic Investment Bank	1169,39	11137,37	01.01.98

Corporation Andina de Fomento	1149,20	4060,90	01.01.98
Development Bank of South Africa	1106,79	1798,42	01.04.97
Caribbean Development Bank	956,60	1073,40	01.01.98
Bank Centro-Americano de Integration			
Economic	868,00	2117,00	01.07.97
National Financiera	856,83	25280,21	01.01.98
Islamic Development Bank	789,32	1084,11	07.05.97
Export-Import Bank of Korea	734,69	10688,01	01.01.98
Industrial Finance Corp. of Thailand	669,00	6757,00	01.01.97

Mənbə: The Banker, 2012, April

İnkişaf bankları fəaliyyət istiqamətləri və formalarına, mülkiyyət formalarına, təşkilati-hüquqi formalarına və digər göstəricilərə görə bir-birindən fərqlənirlər.

Dünya təcrübəsində həm özəl, həm də dövlət inkişaf bankları geniş yayılmışdır. Belə ki, Almaniyada inkişaf bankları xüsusi məsələləri həll edən kredit institutları kimi özəl və dövlət maliyyə-kredit təşkilatlarıdır. Onlar milli iqtisadiyyatın müəyyən sferalarının həvəsləndirilməsi üzrə bir sıra funksiyaları yerinə yetirirlər. Özəl banklara, məsələn, “Industriekreditbank AG - Deutsche Industriebank” aiddir. O, maliyyə durumu səhmlərinin emissiyası hesabına müəssisələrə uzunmüddətli kreditlər verməklə məşğuldur. Dövlət banklarına Kreditanstalt für Wiederaufbau (Bərpa bankı) aiddir. Onun fəaliyyəti iqtisadiyyatın böhranlı sahələrinin dəstəklənməsi və ixracın kreditləşdirilməsi ilə bağlıdır.

Hollandiyada ixtisaslaşdırılmış bankların əksəriyyəti dövlət banklarıdır və ya dövlət zəmanətləri əsasında fəaliyyət göstərən banklardır. Bu banklara misal olaraq, Milli investisiya bankı (De Nationale Investeringsbank NV) aiddir. O, zəif inkişaf etmiş regionlarda kapital qoyuluşunu həyata keçirir və maliyyə çətinlikləri yaşayan şirkətlərə kredit dəstəyini təklif edir. Bu banklara həmçinin, Hollandiya Kreditlərin Sığortası şirkəti (Nederlandse Credietverzekering Maatschappij NV) aiddir. O, xüsusi hallarda siyasi risklərin sığortalanmasını həyata keçirir. Fransada dövlət kredit təsisatlarının payına uzunmüddətli kreditlərin yarısından çoxu düşür.

Iqtisadi böhran dövrləri dövlətin investisiya proseslərində, o cümlədən kredit təsisatlarında iştirak yolu ilə rolunun güclənməsiylə xarakterizə olunur. Buna misal olaraq, 1930-cu ildə İtaliyada yaradılan İnkişafın Yenidənqurulması İnstitutunu (İYİ) göstərmək olar. Holding və bankın əlamətlərini birləşdirən İYİ dövlət səhm iştirakı sistemi əsasında fəaliyyət göstərirdi: istiqrazların emissiyasından əldə edilən vəsaitlərin, büdcədən, müxtəlif dövlət və qarışıq maliyyə müəssisələrindən İYİ problemli bankları və sənaye şirkətlərinin iri, o cümlədən nəzarət səhm paketlərini alırdı.

Lazım gəldikdə, İYİ əlavə səhm paketləri əldə edir və onun törəmə müəssisələrinə çevrilən bank və şirkətlərini maliyyələşdirir və ya ümitsiz maliyyə durumu olan strukturların ləğv edilməsini həyata keçirirdi.

Son onilliklər İYİ-yə analogi olan bir sıra dövlət təsisatları yaradılmışdır: EFİM, ENİ, Institute Mobiliare Italiano (İMİ) dövlət bankının iştirakı ilə CEPİ. Hal-hazırda iqtisadi stabilləşmə şəraitində dövlət dəstəyi öz əhəmiyyətini itirmiş oldu və İtaliya hökuməti sənaye-maliyyə komplekslərinin tədricən özəlləşdirilməsi prosesinə başladı.

Ənənəvi olaraq, Yaponiyada milli, o cümlədən bank biznesinin dəstəkləməsində dövlətin rolu böyükdür. Bazar mexanizminin nasazlıqları şəraitində iqtisadiyyata dövlətin müdaxiləsinə yönəldilmiş qərb modelindən fərqli olaraq, yapon modeli preventiv xarakter daşıyır. Prioritetli istehsal sxemi əsasında iqtisadiyyatın bərpasının yapon təcrübəsi olduqca ibrətlidir. Ona uyğun olaraq kapital Dövlət Maliyyə Korporasiyası vasitəsilə baza sənaye sahələrinə yönləndirilirdi.

Sonrakı dövrdə stabil iqtisadi inkişafa nail olduqdan sonra investisiya tələbatının maliyyə təminatı üçün uzunmüddətli kreditləşdirmə bankları bərpa edilmiş, trust-banklar və onların funksiyalarını tamamlayan bir sıra aşağıdakı dövlət maliyyə institutları təsis edilmişdir: Yaponiya İnkişaf Bankı, Yaponiya İdxal-ixrac Bankı. Onlar Maliyyə Nazirliyinin vəkalət fondları bürosunun hesablarından vəsaitlər təklif edirdilər.

Həmçinin, maliyyə tənzimlənməsinin aşağıdakı növlərindən də istifadə olunurdu: faizin, fəaliyyət sferalarının tənzimlənməsi, daxili və xarici bazarın bölgüsü (kapitalla əməliyyatlar zamanı valyuta nəzarəti və b.).

1997-1998-ci il dünya valyuta-maliyyə böhranı Yapon iqtisadiyyatının vəziyyətinin pisləşməsinə və bankların likvidliyinin azalmasına səbəb oldu. İqtisadi artımın təmin

edilməsi və maliyyə sektorunda islahatlarının aparılması üçün ölkə hökuməti tərəfindən bank-körpülər sxemi qəbul edilmişdir. Bu sxemə görə, sonradan satılmaqla ziyanlı banklar müvəqqəti dövlət idarəçiliyinin altında keçməlidir. Gəlir gətirən əməliyyatların bir hissəsi isə dövlət bank-körpülərə verilmişdir.

Dövlət bank-körpüləri Xeysey faynensl restoreyşn korporasiyası çərçivəsində yaradılırdı. Korporasiya “Depozitlərin Sığortası” korporasiyası bu müəssisələri ziyanlı bankların kredit əməliyyatlarının yaxşılaşdırılması və mümkün risklərin örtülməsi üçün lazımi vəsaitlərlə maliyyələşdirirdi.

Yeni sənaye ölkələrində, xüsusən də Koreya Respublikasında investisiya kapitalının səfərbər edilməsi mexanizmlərinin formalaşmasında dövlətin iştirakı maraq kəsb edir. Koreyada bank sisteminin formalaşdırılması iqtisadi artımın təmin edilməsi tələblərinə tabe etdirilmişdir.

İqtisadiyyatın sənaye və aqrar sektorlarında iqtisadi inkişaf layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə dövlət kredit institutu olan Koreya İnkişaf Bankı təsis edilmişdir, Maliyyə Assosiasiyaları Federasiyası bazasında Koreya Kənd Təsərrüfatı Bankı yaradılmışdır. Sonra həm strateji, həm də daha az əhəmiyyətli sahələrə maliyyə dəstəyinin göstərilməsi üçün ixtisaslaşdırılmış banklar sistemi formalaşdırılmış, Koreya Uzunmüddətli Kreditləşdirmə bankı, Koreya İdxal-ixrac bankı, qeyri-maliyyə müəssisələrinə təmin edən orta və uzunmüddətli kreditlərin təklif edilməsini və xarici kapitalın səfərbər edilməsini təmin edən ticarət və bank korporasiyaları yaradılmışdır. Mətəşəkkil fond bazarına vəsaitlərin cəlb edilməsinə yönəldilmiş bir sıra tədbirlərin qəbulu nəticəsində qeyri-bank investisiya-maliyyə və qarşılıqlı-əmanət şirkətlərinin şəbəkəsi təsis edilmişdir.

Beləliklə, investisiyaların yüksək səviyyəsinə nail olmaq, sənaye və texnologiya yeniliklərini qavramaq üçün lazımlı ilkin şərtləri yaratmış çevik və şaxələnmiş bank-kredit sisteminin formalaşması dövlətin bilavasitə iştirakı və nəzarəti şəraitində baş verirdi.

Bütün bunlar ondan xəbər verir ki, kredit institutlarının investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi yolu ilə milli iqtisadiyyatın strateji məsələlərinin həlli dövlətin təsirli

iştirakını tələb edir. Bu iştirakın dərəcəsi bir çox mənada bazar mexanizmlərinin formalaşma dərəcəsi ilə, forma və metodları isə, konkret iqtisadi situasiyanın xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Ümumi milli maraqlara nail olmaq üçün dövlət, bank, qeyri-maliyyə müəssisələrinin sıx qarşılıqlı təsirlərinin səmərəliliyi iqtisadi böhrandan çıxış mərhələlərində xüsusilə əhəmiyyətlidir.

3.2 Bankların innovativ investisiya fəaliyyəti : beynəlxalq təcrübə və

Azərbaycanda tətbiqi imkanları.

Azərbaycan iqtisadiyyatı yalnız mövcud investisiya fəaliyyəti formalarının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duymur. O, həm də investisiya prosesinin iştirakçıları arasında qarşılıqlı münasibətlərin yeni sxemlərindən istifadə etməlidir. Banklar tərəfindən daha aktiv investisiya siyasətinin yürüdülməsi və onların yüksək səmərəli investisiya layihələrində iştirak etməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu cəhətdən inkişaf etmiş bankların layihə maliyyələşdirməsində iştirakının təhlili mühüm əhəmiyyətlidir.

“Layihə maliyyələşdirməsi” dedikdə, beynəlxalq təcrübədə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi başa düşülür. Bu, qoyuluşların xüsusi qaytarılma üsullarını nəzərdə tutur. Həmin üsulun əsasında layihənin özünün investisiya keyfiyyətləri, yaradılan və ya restrukturlaşdırılan müəssisənin gələcəkdə əldə edəcəyi gəlirlər durur.

Layihə maliyyələşdirməsinin spesifik mexanizminə investisiya layihəsinin texniki və iqtisadi xarakteristikalarının təhlili və onunla bağlı risklərin qiymətləndirilməsi daxildir, qoyulmuş vəsaitlərin qaytarılması üçün əsas isə bütün xərclərin örtülməsindən sonra yerdə qalan layihənin gəlirləridir. Maliyyələşdirmənin bu formasının xüsusiyyətlərinə, həmçinin, kapitalın müxtəlif növlərinin (bank, ticarət, dövlət, beynəlxalq) bir araya gətirilməsi imkanı aiddir. Ənənəvi kredit sövdələşməsindən fərqli olaraq, risklər investisiya layihəsi iştirakçıları arasında bölüşdürülə bilər. İlk əvvəl investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi ilə Amerika və Kanadanın iri bankları məşğul olurdu. Hal-hazırda bu fəaliyyəti inkişaf etmiş bütün ölkələrin bankları həyata keçirir. Burada liderlik edənlər Böyük Britaniya, Almaniya, Hollandiya, Fransa və Yaponiya banklarıdır. İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində beynəlxalq

maliyyə institutları (xüsusən də BYİB, AYİB) da iştirak edir. Layihə maliyyələşdirilməsi kreditorların tərkibinin genişliyi ilə səciyyələnir. Bu, maraqları daha çox iri kredit institutları (agent banklar) tərəfindən təmsil olunan konsorsiumların təşkilinin mümkünlüyünü şərtləndirir.

Maliyyələşdirmə mənbələri kimi beynəlxalq maliyyə bazarlarının, ixracat kreditləri ixtisaslaşdırılmış agentliklərinin, maliyyə, investisiya, lizinq və sığorta şirkətlərinin vəsaitləri, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (BYİB), Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (BMK), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (AYİB) uzunmüddətli kreditləri cəlb edilə bilər. İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi ilə məşğul olan iri bankların (MYİB, AYİB, Doyçe Bank, Drezdner Bank, Kredi Lion, Neşnl Vestminstel Bank, Yaponiya Sənaye Bankı, İsveçrə Yunion Bankı və s.) layihələrin təşkili, onların üzərində nəzarəti həyata keçirmək üçün ixtisaslaşdırılmış bölmələri vardır.

Bankın layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlı işi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- layihələrin ilkin seçilməsi;
- layihə təkliflərinin qiymətləndirilməsi;
- danışıqların aparılması;
- layihənin maliyyələşdirməyə qəbulu;
- layihənin reallaşdırması üzərində nəzarət;
- retrospektiv təhlil.

Layihə təkliflərinin seçilməsi müəyyən meyarlar əsasında həyata keçirilir. Əvvəlcə layihə haqqında ümumi informasiya qiymətləndirilir. Buraya investisiya layihəsinin tipi, onun sahə və regional mənsubluğu, sorğu edilən maliyyələşdirmənin həcmi, layihənin işlənmə dərəcəsi, zəmanətlərin mövcudluğu, keyfiyyəti və s. haqqında məlumatlar daxildir.

İrəli sürülən meyarlara uyğun olmayan layihələrin ələnilməsindən sonra seçilmiş layihələrə daha ətraflı baxılır. Layihənin perspektivliyi, layihə riskləri, borc alanın maliyyə durumu və s. kimi xarakteristikalar işlənir.

Adətən banklar layihənin işlənməsi ilə məşğul olmur. Onlar sənədlər paketinin hazırlanmasında köməklik edə bilərlər. Banklar layihə şirkətinin kapitalında iştirak etdikdə və ya konsalting şirkətinin funksiyalarını icra etdikdə, maliyyə məsləhətləşdirməsini həyata keçirdikdə, onlar öz üzərinə layihənin işlənməsini də götürə bilərlər.

Texniki-iqtisadi əsaslandırmanın kompleks təhlili əsasında layihənin investisiya keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsi layihənin keçməsində əsas mərhələdir. Bu mərhələdə layihə risklərinin üzə çıxardılması, onların diversifikasiyası və azaldılması üzrə tədbirlərin işlənməsi, onların maliyyələşdirmə sxemi və şərtlərinin seçilməsi, investisiya layihəsinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilir və onun həyata keçirilməsi idarə olunur. Qiymətləndirmənin nəticələrinə görə danışıqların aparılmasının məqsədəuyğunluğu haqqında qərar qəbul edilir. Bankın borc alanla danışıqlarının predmeti kimi investisiya layihəsinin reallaşdırılması və kredit müqaviləsi haqqında razılaşma çıxış edir. Kredit müqaviləsinin maliyyə şərtləri borc alana borcu ödəməsinə güzəştli müddətin təklif edilməsini nəzərdə tutur, çünki layihə maliyyələşdirməsi zamanı borcun ödənilməsi layihə ilə yaradılan gəlirlərin hesabına həyata keçirilir. Borcun ödənilməsi sxemi annuitet ödənişləri, ödənməmiş borcun qalıqına faizlərlə əsas borcun bərabər paylarla ödənilməsi, əsas borcun məbləğinin birdəfəlik ödənilməsi, borcun müəyyən müddət ərzində xalis layihə gəlirindən verilmiş müəyyən intervallar üçün fiksə edilmiş faiz şəklində örtülməsi, bərkidilmiş faiz şəklində borcun ödənilməsi, kredit razılaşmasının sonunda borcun əsas məbləğini səhmlərə konversiya etməklə borcalan tərəfindən yalnız ssuda faizinin ödənilməsini nəzərdə tuta bilər.

Əvvəlkilərdən fərqli olaraq, son iki variant maliyyələşdirmənin investisiya metodundan da istifadə edilməsi deməkdir. Bu, bankın gəlirdə iştirakını nəzərdə tutur. Layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlı sazişdə həmçinin bankın layihənin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirakı ilə bağlı komissiya mükafatı məsələsi də razılaşdırılır.

Bankın investisiya layihəsi üzərində nəzarətinə ehtiyac ondan irəli gəlir ki, layihə maliyyələşdirilməsi zamanı bank xeyli layihə risklərinə məruz qalır və deməli, ayrılmış vəsaitlərin xərclənməsi prosesinə müdaxilə etməyə də bilməz. Bankın risk səviyyəsi layihə maliyyələşdirməsi sxemindən asılıdır. Bu sxemə uyğun olaraq, bank birbaşa və ya dolayısı layihənin idarə edilməsində iştirak edir.

Borc alana tam tənəzzüllü layihə maliyyələşdirilməsində bank layihə ilə bağlı riskləri öz üzərinə götürmür və özünün iştirakını müəyyən zamanətlər müqabilində vəsaitlərin təklif edilməsi ilə məhdudlaşdırır.

Borc alana məhdud tənəzzüllü və ya tənəzzülsüz layihəaliyyələşdirilməsində (bu zaman kreditor layihə risklərini qismən və ya tam olaraq öz üzərinə götürür) bank layihənin həyata keçirilməsi prosesinə müdaxilə edir, bununla da onun idarə edilməsində iştirak edir. Bu sxemlərdən istifadə edərkən bank layihə şirkətinin kapitalına qoyuluşlar da edərsə, nəinki layihənin həyata keçirilməsinə nəzarət etmiş olur, həm də onun idarə edilməsində bilavasitə iştirak etmiş olur.

İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində iştirak edən xarici banklar bir qayda olaraq ümumiləşdirilmiş nəticələr əldə etmək, investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyini təyin etmək imkanı verən retrospektiv təhlil aparır.

Xarici banklar tərəfindən istifadə olunan layihə maliyyələşdirilməsi modelləri arasında Azərbaycan praktikasında da tətbiq oluna bilən sxemləri qeyd etmək olar. Onlardan biri gələcəkdə məhsul tədarükünə hesablanmış maliyyələşdirmə sxemidir. Bundan çox vaxt neft, qaz, digər xammal layihələrinin həyata keçirilməsi zamanı istifadə olunur. Onu borc alana məhdud tənəzzüllü layihə maliyyələşdirilməsinə aid etmək olar. Bu, kontraktlarla təsbit olunur. Kontraktlarda alıcının “alıb ödəmək” (“take and pay”) və “almaq yoxsa ödəmək” tipli şəxsiz öhdəlikləri nəzərdə tutulur. Bu sxem ən azı üç tərəfin iştirakını nəzərdə tutur: kreditorların (bank konsorsiumu), layihə şirkətinin (bilavasitə investisiya layihəsinin reallaşdırması ilə məşğul olan xüsusi şirkətin), məhsulun alıcısı olan vasitəçi şirkətin. Vasitəçi şirkəti kreditorlar tərəfindən təsis edilə bilər.

Nəzərdən keçirilən sxemin hərəkət mexanizmi aşağıdakı kimidir: Layihənin maliyyələşdirilməsini həyata keçirən bank konsorsiumu vasitəçi şirkətə kredit verir, o da öz növbəsində pul vəsaitlərini borcun örtülməsi üçün yetərli olan fiksə edilmiş qiymətlərlə müəyyən miqdarda məhsul tədarükünə görə avans formasında layihə şirkətinə verir. Kreditlərin örtülməsi tədarük edilən məhsuldan gələn pul axınlarının hərəkəti ilə əlaqələndirilir.

Zəngin yanacaq-xammal ehtiyatlarına malik olan ölkəmizdə bu sxem tətbiq oluna bilər. Bununla belə bir sıra hallar (yüksək siyasi və iqtisadi risk, fors-major hallara görə sığortaların olmaması, borc problemlərinin sivil həlli mexanizmlərinin zəif olması)

səbəbindən bu sxemdən maliyyə-sənaye qrupları, yanacaq-energetika sahələrinin ixracyönümlü iri müəssisələri çərçivəsində istifadə oluna bilər.

Azərbaycan şəraitində xarici investisiyaları cəlb etməklə məhdud tənəzzüllü maliyyələşdirilmə ilə hökumət zəmanətinə hesablanmış maliyyələşdirmənin bir arada istifadə oluna bildiyi sxemlərə aşağıdakıları aid etmək olar: “inşa etmək - istismar etmək - ötürmək” (“build - operate - transfer—BOT) və “inşa etmək - malik olmaq - istismar etmək - ötürmək” (“built - own - operate - transfer—BOOT).

BOT sxeminə görə, dövlət orqanlarından konsessiya almaqla təsisçilər qrupu xüsusi şirkət yaradır. Onun vəzifələri obyektin tikintisinin maliyyələşdirilməsi və təşkilindən ibarətdir. İşlər başa çatdırıldıqdan sonra bu şirkət obyekti istismar etmək və ya ona sahib olmaq hüququnu əldə edir. Dövlət investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinə obyektə fiksə edilmiş qiymətlərlə alışı üzrə kontrakt və opsiya sövdələşmə bağlamaqla, layihəni kreditləşdirən banka zəmanətlər təklif etməklə dəstək göstərə bilər.

BOOT şərtlərilə investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinin təşkili bir qədər bundan fərqlənir, çünki xüsusi şirkət tərəfindən françayzing əsasında dövlətdən lisenziyanın alınmasını tələb edir. Bundan başqa, burada bilavasitə xüsusi şirkətin hökumətin zəmanətinə hesablanan kreditləşdirməsi də yer alır.

BOT və BOOT sxemlərindən istifadə edərkən layihə risklərinin iştirakçılar (podratçı xüsusi şirkət, kreditor bankı və ya onların qrupu və dövlət) arasında bölüşdürülməsi baş verir. Bu, konsessiya müqaviləsində və ya françayzing müqaviləsində təsbit olunur və layihə iştirakçılarının onun vaxtında və səmərəli həyata keçirilməsində qarşılıqlı marağının olması ilə təmin olunur.

Bu sxemlərin dövlət üçün cəlbəediciliyi aşağıdakı hallarla şərtlənir:

- dövlət layihənin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır, amma bu zaman xərc çəkmir ki, bu da onun büdcəyə təsirini minimuma endirir;
- konsessiya və ya françayzing sazişinin dövrü ilə şərtlənən müəyyən vaxtdan sonra dövlət işlək obyektə mülkiyyət kimi əldə edir;
- müsabiqə seçimi mexanizmindən istifadə olunması, yüksək səmərəliliyi üzündən maliyyələşdirmənin özəl sektora ötürülməsi, böyük nəticələrə nail olmağa imkan verir;

- bu sxemlərdən istifadə etməklə yüksək texnologiyalar, xarici investisiyalar axınının həvəsləndirilməsi milli əhəmiyyətli iqtisadi və sosial problemləri həll etməyə imkan verir.

Azərbaycanda bu sxemlərdən istifadə edilməsi məhsulun bölgüsü haqqında sazişlər əsasında həyata keçirilə bilər. Həmin sazişlərə görə, investorlara təmənnasız əsaslarla və müəyyən müddətə mineral xammalın axtarışı, kəşfiyyatı, hasilatı və bununla bağlı olan işləri aparmaq hüququ verilir, investor isə həmin işləri öz hesabına və öz riskinə görə aparır. Bu zaman saziş istehsal olunan məhsulun dövlətlə investor arasında bölgüsünün şərtlərini və qaydasını təyin edir.

Bununla belə, mövcud qanunvericilik layihələrin mükəmməl şəkildə həyata keçməsinə çətinləşdirir. Belə ki, bazarın müxtəlif sektorlarında layihə maliyyələşdirməsinin hüquqi əsasları (konsessiyaların və zəmanətlərin verilməsi, sığorta, konsorsial hüquq, fond bazarı, trast, lizinq əməliyyatları və s.) tənzimlənməmişdir.

Ölkədə layihə maliyyələşdirməsinin inkişafına investisiya iqliminin səmərəsizliyi, kapitaltutumlu layihələrinin genişmiqyaslı tənzimlənməsi üçün resurslarının yetərsizliyi, layihə maliyyələşdirilməsi iştirakçılarının dərəcələrinin aşağı olması və layihə risklərini artıran digər amillər maneə yaradır. Mövcud şəraitdə problemin həlli müxtəlif tərəflərin maraqlarını nəzərə alan kompleks yanaşma tələb olunur.

Bu yanaşmanın mühüm tərkib hissələrini layihə risklərinin sığortalanmasına dövlət zəmanətlərinin gücləndirilməsi, o cümlədən dövlət prioritetləri sisteminə daxil olan investisiya layihə və proqramlarının maliyyələşdirilməsində iştirak edən banklara zəmanətlərin verilməsi, investisiyalaşdırma mexanizmlərinin vergi baxımdan həvəsləndirilməsi, investisiya layihələrinin birgə kreditləşdirilməsi sahəsində banklararası əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi təşkil edir. Dünya təcrübəsinin, o cümlədən investisiyalaşdırmanın səmərəliliyinin yüksəldilməsini təmin edən metodiki yanaşmaların işlənməsi sahəsində toplanan təcrübənin Azərbaycan şəraitinə adaptasiya etdirilməsi imkanlarının öyrənilməsinin layihə maliyyələşdirilməsinin inkişafında böyük əhəmiyyəti vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, investisiyalaşdırmanın səmərəliliyinin yüksəldilməsi probleminin həlli investorun öz xüsusi və borc mənbələrinin səfərbər edilməsi üzrə imkanlarının, xarici mühitin investisiya cəlbəediciliyinin təhlili ilə bağlıdır. Bu məsələlər

də öz növbəsində investisiya fəaliyyətinin iqtisadi qiymətləndirilməsi məsələlərinin öyrənilməsini tələb edir.

3.3 Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin iqtisadi inkişafı uzlaşdırılması istiqamətləri.

Bankların da göstəriciləri artır, investisiya fəaliyyətləri genişlənir. Lakin bu məsələnin bir tərəfidir. İndi sual oluna bilər ki, kommersiya banklarının özləri bu iqtisadi inkişaf potensialından səmərəli istifadə edirlərmə? Yaxud bankların investisiya fəaliyyəti ölkədəki iqtisadi inkişaf tempi ilə uzlaşdırılıbmı? Təbii ki, bu sualların cavablandırılması üçün geniş təhlil və müqayisələrə ehtiyac vardır. Həm də, o məsələlərə diqqət yetirilməlidir ki, bankların hansı göstəriciləri hansı makroiqtisadi göstəricilərlə müqayisə edilməlidir. Belə müqayisə üçün beynəlxalq maliyyə institutlarının, mərkəzi bankların metodologiyalarından istifadə məqsədə uyğundur. Bu baxımdan sözü gedən uzlaşma səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə bank aktivlərinin artım tempi ilə əsas makroiqtisadi göstərici olan Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) artım tempinin müqayisəsi aparılmalıdır.

Əhaliyə verilmiş kreditlərin həcmi, məhsul çeşidi və borcalanların sayı müntəzəm olaraq artır. 2013-cü ildə əhalinin yetkinlik yaşına çatmış hər 1000 nəfərinin 1,244 ədəd, 2014-cü ildə 1259, cari ilin I-ci rübün sonuna 1273 ədəd kredit və əmanət hesabı olmuşdur.

Bank xidmətlərindən istifadənin genişləndirilməsi, həmçinin əhalinin və korporativ sektorun banklara etimadının artırılması məqsədilə AMB tərəfindən bank xidmətləri istehlakçılarının maraqlarının müdafiəsi sisteminin gücləndirilməsi istiqamətində nəzarət tədbirləri görülmüşdür. Maliyyə maarifləndirilməsi sahəsində AMB banklar, beynəlxalq təşkilatlar və dövlət qurumları ilə birgə silsilə tədbirləri davam etdirmişdir.

2014-cü ildə bank sektorunda təmərküzləşmənin azalması meyli davam etmişdir. Aktivlərin həcminə görə ilk beş bankın aktivlərinin sektor üzrə aktivlərdə payı il ərzində 0.2 f.b. azalaraq 54.8% təşkil etmişdir. Kreditlərin həcminə görə ilk 5 bankın kredit

porfelinin sektor üzrə cəmi kreditlərdə payı 2009-cu illə müqayisədə⁸ 12 f.b. azalaraq 54% olmuşdur. Kapitalın həcminə görə ilk 5 bankın sektor üzrə məcmu kapitalda payı 1.9 f.b. azalaraq 45.8% olmuşdur.

Təmərküzləşmənin qiymətləndirilməsi üçün beynəlxalq təcrübədə geniş istifadə olunan HHI bank sistemində aşağı səviyyədə təmərküzləşməni göstərir. Bankların sektor üzrə aktivlərdə, kreditlərdə və əmanətlərdə payına görə HHI 1500-dən azdır və aşağı səviyyədə təmərküzləşmiş bazarı tərənnüm edir.⁹ Belə ki, 2014-cü ilin yekunlarına əsasən aktivlərdə, kreditlərdə və cəmi əmanətlərdə payına görə HHI müvafiq olaraq 1406, 1356 və 1239 olmuşdur (2013-cü ilin sonuna müvafiq olaraq 1426, 1482 və 1180).

2014-cü ildə bankların öhdəliklə¹⁰ 24% (2013-cü ildə 22%) artaraq 01.01.2015-ci il tarixinə 21 023 mln. manat təşkil etmişdir.

Ötən il ərzində bankların qeyri-maliyyə korporativ müştərilərdən və əhalidən cəlb olunmuş vəsaitləri 25% artaraq (ötən ilin müvafiq dövründə 15% artım) 11 090 mln. manata çatmış və cəmi öhdəliklərin 53%-ni təşkil etmişdir. İl ərzində əhalinin əmanətləri 11% artaraq 6.9. mlrd. manatı ötmüş, bank sektorunun öhdəliklərində payı isə dövrün sonuna 33% təşkil etmişdir. Dövr ərzində müddətli əmanətlər 585 mln. manat (11.6%), tələbli əmanətlər isə 116 mln. manat (10.4%) artmışdır. Milli valyutada əmanətlərin xarici valyutada əmanətlərlə müqayisədə daha sürətlə artması tendensiyası davam etmişdir. 2014-cü ildə manatla əmanətlər 13.4% artaraq ümumi əmanətlərin 61%-ni təşkil etmişdir.

Azərbaycan bank sektorunun qeyri-rezident bank və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından cəkb edilmiş vəsaitləri 47% artaraq 4781 mln. Manat səviyyəsinə yüksəlmişdir (2013-cü ildə bu növ vəsaitlər 44% artmış və 01.01.2014-cü il tarixinə 3259 mln. manat olmuşdur). Xaricdən cəlb olunmuş vəsaitlərin həcmi sektor üzrə aktivlərin 19.0%-ni təşkil edir.

Cari ilin əvvəlində baş vermiş manatın məzənnəsinin korreksiyası ilə bağlı əhali tərəfindən banklarda olan manat yığımlarının xarici valyutaya, əsasən ABŞ dollarına,

⁸2009-cu ildə bank kreditləri bazarında təmərküzləşmənin tarixi pik dövrüdür.

⁹Amerika Birləşmiş Ştatların Ədliyyə departamentinin təcrübəsinə əsasən bazarlar 3 hissəyə ayrılır: aşağı səviyyədə təmərküzləşmiş bazarlar ($HHI < 1500$), orta səviyyədə təmərküzləşmiş bazarlar ($1500 < HHI < 2500$), yüksək səviyyədə təmərküzləşmiş bazarlar ($2500 < HHI$). HHI - nin dəyəri 0-10000 arasında dəyişə bilər.

¹⁰Bank sektorunun öhdəlikləri - aktivlər və kapital arasında fərq.

konvertasiyası nəticəsində, ilk dəfə olaraq əhalinin manatla əmanətləri rüb ərzində 39% (1725 mln. man) azalmış, xarici valyutada olan əmanətləri isə əksinə 38% (1323 mln. USD) artmışdır. Qeyri-maliyyə korporativ sektorun manatla depozitləri cari ilin I-ci rübü ərzində 23% (501 mln. man.) azalmış, xarici valyutada depozitləri isə 25% (580 mln. \$) artmışdır. Beləliklə də, bank sektoru üzrə cəmi depozit və əmanətlərin strukturunda xarici valyutada vəsaitlərin payı 70%-ə çatmışdır.

Sektor üzrə aktivlərin strukturu Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən makroprudensial siyasət, manatın məzənnəsinin korreksiyası və digər makroiqtisadi çağırışlar və digər amillərin təsirinə məruz qalır.

Aktivlərin strukturunda kreditlərin dominant mövqeyi qalsa da, onların payı azalır. Sektor üzrə kreditlərin aktivlərdə payı 01.01.2015-ci il tarixinə 68% təşkil edir 2014-cü il ərzində aktivlərdə kreditlərin payının 2 f.b. azalması investisiyaların və likvid aktivlərin payının müvafiq olaraq 1 f.b. artması fonunda baş vermişdir. Cari ilin I-ci rübündə kreditlərin aktivlərdə payının azalması tendensiyası davam etmişdir. 01.04.2015-ci il tarixinə portfelin aktivlərdə payı 66% təşkil etmişdir.

Sektorun kredit portfeli 2014-cü il ərzində 21.2% artaraq dövrün sonuna 17 175 mln. manat təşkil etmişdir (müqayisə üçün 2013-cü ildə kredit portfelinin artım tempi 32.7% olmuşdur). Kreditlərin artımı əsasən sistem əhəmiyyətli banklar hesabına baş vermişdir. Belə ki, ötən il kredit portfelinin artımına sistem əhəmiyyətli bankların töhfəsi 8.3 f.b. olmuşdur. Cari ilin I-ci rübündə kredit portfeli nominal olaraq 11.3% artaraq (ötən ilin I-ci rübündə 3.1%) 20.6 mlrd. manata çatmışdır. Məzənnə fərqi nəzərə almadan portfelin real həcmi rüb ərzində dəyişməmişdir.

Manatla kreditləşmənin genişlənməsi kredit portfelinin strukturunda payının artmasına səbəb olmuşdur. Xarici valyutada olan kreditlərin ümumi portfeldə xüsusi çəkisi 2009-2014-cü illər ərzində 42%-dən 27%-dək azalmışdır. Lakin, cari ilin I-ci rübündən banklar açıq valyuta mövqeyinin tənzimlənməsi məqsədilə kredit portfelinin valyuta strukturunun dəyişməsinə başlamışlar. Rüb ərzində xarici valyutada kreditlər 27.4% artmış, portfeldə payı 14 f.b. artaraq 41% çatmışdır.

2014-cü il və cari ilin 1-ci rübü ərzində kredit portfelinin sahəvi strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklər müşahidə olunmamışdır. Ev təsərrüfatlarına verilmiş kreditlərin

ümumi portfəldə payı yüksək olaraq qalır. Eyni zamanda, bankların hüquqi şəxslərə verdiyi kreditlərin sahəvi strukturu dəyişir, istehsal sahələrinin kreditləşməsinə maraq artır. 2010-cu ildən başlayaraq ticarət və xidmət sektoruna verilən kreditlərin payı 24.1%-dən 2014-cü ilin sonuna 14.5%-dək azalmış, inşaat, əmlak, sənaye və istehsal sektorlarına verilən kreditlərin payı isə artmışdır.

Mərkəzi Bankın banklar arasında apardığı sorğulara əsasən iqtisadi subyektlərin bank kreditlərinə tələbi gələcəkdə də yüksək qalacaqdır. Eyni zamanda, cari və növbəti illərdə kredit portfelinin dinamikasına və strukturuna əhəmiyyətli amillərlə (biznes tsikli, mövsümi və s.) yanaşı, AMB-nin prudensial tələblərin (həm kreditlərin anderraytinqinə dair, həm də normativ tələblər) təsir edəcəkdir. Bankların kapitalının minimal məbləğinə dair AMB-nin tələbinin sərtləşdirilməsi kapitalın artım tempinin sürətlənməsinə təkan vermişdir. Belə ki, AMB-nin qərarına əsasən 01.01.2015-ci il tarixinə bankların məcmu kapitalı 50 mln. manatdan az olmamalıdır.

Nəticədə bank sektorunun kapitalı 2014-cü il ərzində 25% (843 mln. manat) artaraq 4269 mln. manata çatmışdır. Bu proses cari ilin 1-ci rübündə davam etmişdir: ilin əvvəlindən sektor üzrə kapital 4% artmışdır. Rüb ərzində kapitalın dinamikasına cari ilin mənfəəti məhdudlaşdırıcı təsir etmişdir.

Bank sektorunun məcmu kapitalının artması kapitallaşmanın nisbi göstəricilərinin yüksəlməsi ilə müşahidə olunmuşdur. 2014-cü ildə kapital adekvatlığı əmsalı 1.1. f.b., leverec əmsalı isə 0.7 f.b. artaraq 01.04.2015-ci il tarixinə müvafiq olaraq 19.2% və 12.1% olmuşdur. Sistem əhəmiyyətli banklar üzrə kapital adekvatlığı əmsalı 2014-cü ilin sonunda sektor üzrə orta göstəricidən bir qədər aşağı - 17.5% olmuşdur. Digər banklar üzrə isə kapital adekvatlığı bank sektorunun orta göstəricisindən yüksək olmuşdur (30.7%).

Baknlarda kapitalın artım strukturu 2014-cü il ərzində əvvəlki illərlə müqayisədə əhəmiyyətli şəkildə dəyişməmişdi. Əhəmiyyətli olaraq kapital artımının əsas mənbəyi səhmdar kapitalı olmuşdur – məcmu kapitalın artımında töhfəsi 22% (2013-cü ildə 25%). Mənfəətin (cari ilin mənfəəti və bölüşdürülməmiş xalis mənfəət) artımında töhfəsi 2013-cü illə müqayisədə 2.1 f.b. azalaraq 4.6% olmuşdur. Qeyd olunanlar kapitalın ümumi keyfiyyətinin yaxşılaşması, habelə bankların dayanıqlığının və risklərə qarşı davamlılığın

artırılması istiqamətində AMB-nin söylərini dəstəkləmişdir. Cari ilin I-ci rübündə kapitalın artımı nizamnamə kapitalı və kapitalın digər vəsaitləri hesabına təmin edilmişdir. Bölüşdürülməmiş mənfəətin töhfəsi minimal olmuşdur.

Nəticədə bank sektorunun kapitalının strukturunda yüksək keyfiyyətli I dərəcəli kapitalın payı 2014-cü ilin sonuna 80% təşkil etmiş, 2-ci dərəcəli kapitalın I dərəcəli kapitalla nisbəti isə azalaraq 27% olmuşdur.

Kapitalın formalaşdırılmasında səhmdar kapitalına üstünlük verilməsi qlobal bankçılıqda, nəzarətin təkmillədirilməsi, maliyyə dayanıqlığının artırılması üzrə son dövrlərdə müşahidə edilən tendensiyalara uyğundur.

2012-2014-cü illərdə risklə ölçülmüş aktivlərin artımı kapitalın artımı ilə dəstəklənirdi. Bu dövr ərzində risklə ölçülmüş aktivlərin orta illik artım tempi 20.1%, kapitalın orta illik artım tempi isə daha yüksək 31.2% olmuşdur. Cari ilin I-ci rübündə bu tendensiya dəyişmişdir: rüb ərzində risklə müqayisədə daha sürətlə artmışdır.

Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, təzyiqlərin artmasına baxmayaraq Azərbaycan bank sektorunun kapitallaşması həm potensial risklərin absorbsiyası nöqtəyi nəzərindən həm də beynəlxalq müqayisədə məqbul səviyyədədir.

Azərbaycan Respublikası hökumətin bank sistemi ilə bağlı fəaliyyət strategiyasının istiqamətləri öz əksini tapmışdır:

- Qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı hesabına iqtisadiyyatın diversifikasiyasının təmin edilməsində, regional inkişafın sürətləndirilməsində, sahibkarlıq təşəbbüsünün genişləndirilməsində və bu əsasda yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasında bank sisteminin rolu əhəmiyyətli artırılacaqdır.

- Bank sisteminin maliyyə vasitəçilik funksiyasının səmərəliliyinə nail olunması istiqamətində söylər daha da gücləndiriləcəkdir. Bu məqsədlə bank sektorunun sərbəst pul vəsaitlərini cəlb etməklə onların kredit və investisiya formasında iqtisadiyyata transformasiyası artırılacaq, bank sistemində sağlam rəqabət mühiti təmin ediləcək, əhali və iqtisadi agentlər, həmçinin regionlar keyfiyyətli və geniş çeşidli bank xidmətləri ilə tam təmin ediləcəkdir.

- Bankların kredit və investisiya imkanları artırılacaq, bank xidmətləri bazarında bərabər hüquqlu rəqabət mühitinin təşkilinə nail olunacaqdır.

–İstehsalın stimullaşdırılmasına və investisiyaların inkişafına istiqamət- lənən yeni bank məhsullarının inkişafının təşviqinə xüsusi diqqət yetiriləcək-dir.

– Ödəniş sistemlərinin inkişaf etdirməsi, iqtisadi fəaliyyət göstərən şəxslərin və əhəlinin elektron ödəniş sistemlərindən daha fəal istifadə olunması, dövriyyədə olan nağd pul kütləsinin nağdsız dövriyyə ilə əvəz edilməsi istiqamətində işlər davam etdiriləcəkdir.

– Bank sisteminin gələcək inkişafının əsas məqsədlərini bank sisteminin maliyyə vasitəçilik funksiyasının səmərəliliyinin artırılması, əmanətçilərin və bank kreditlərinin maraqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi, kredit təşkilatlarının çirkli pulların yuyulmasında vasitəçi kimi istifadə edilməsinin qarşısının alınması təşkil edəcəkdir.

Bütün bunlarla yanaşı Azərbaycanın bank sisteminin prioritetləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

–bank sisteminin kapitallaşdırılması və konsolidasiyası prosesinin davam etdirilməsi;

– korporativ quruculuğun tamamlanması və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi;

– əhəlinin və regionların bank xidmətlərinə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi;

– ödəniş sistemlərinin təkmilləşdirilməsi və gücləndirilməsi;

– maliyyə alətlərinin genişlənməsi.

Bunlar bütöv bank sistemində aid olan istiqamətlərdir və əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi hökumət tərəfindən müəyyənləşdirilmişdir. Lakin hər bir bankın da ayrı-ayrılıqda özünün inkişaf prioritetləri olmalı və bu onun strategiyasında öz əksini tapmalıdır. Fikrimizcə, kommersiya banklarının fəaliyyətinin iqtisadi inkişafı ilə uzlaşdırılması üçün prioritetlər aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilməlidir:

–bankın məcmu kapitalının ümumi bank sistemindəki xüsusi çəkisini qoruyub saxlamaq və artırmaq;

–kredit portfelinin diversifikasiyasının iqtisadi inkişafı ilə bağlı milli iqtisadiyyatın strukturunda baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşdırılması;

–iqtisadi subyektlərin passiv vəsaitlərinin cəlb edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

–qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyətin intensivləşdirilməsi;

–investisiya fəaliyyətində xarici kapitaldan istifadənin səmərəliliyinin

yüksəldilməsi;

- kadr potensialının artırılması;
- likvidliyin yüksəldilməsi və risklərin idarəedilməsi mexanzminin təkmilləşdirilməsi;
- texnoloji və iqtisadi innovasiyaların tətbiqinin həyata keçirilməsi və s.

Bankların kredit siyasətində beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi təşəbbüskarlıq və ideyavericilik məsələsinə diqqət yetirilməlidir. Belə ki, hazırda ölkəmizdə banklar sahibkarların, iqtisadi subyektlərin konkret təkliflərini nəzərdən keçirir və onların faktiki fəaliyyət göstərdikləri istiqamətə kredit xətləri açır. Amma əslində bank özü iqtisadiyyatı, iqtisadi inkişaf proseslərini öyrənməli, müştərilərinə istehsal və ya xidmət sahəsinə aid yeni biznes ideyaları verməli və onu kreditləşdirəcəyini bildirməlidir. Yalnız belə olan halda kommersiya bankı kredit bazarında mövqeyini gücləndirə, payını artırır və rəqibləri ilə rəqabətdə üstünlük qazana bilər.

NƏTİCƏ

Dissertasiya işində aparılmış tədqiqatların yekunu olaraq kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin müasir vəziyyəti, onun səmərəliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri ilə bağlı aşağıdakı əsas nəticələrə gəlinir:

1. Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarı lazımi səviyyədə inkişaf etmədiyi üçün investisiya banklarının yaranması və fəaliyyəti hələ nəzərə çarpacaq səviyyədə deyildir. «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda da kommersiya banklarının fəaliyyət növləri sırasında «qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyət» nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bu gün yalnız bir neçə bankda bu istiqamətdə fəaliyyət göstərilir ki, bu da bankın portfelində əhəmiyyətli çəkiyə malik deyildir.

2. Bank kreditləri təkcə banklar üçün gəlir mənbəyi deyildir, həm də milli iqtisadiyyat üçün xüsusi rola malikdir. Kreditin rolu onun məhsul istehsalı və satışının fasiləsizliyinə olan təsirində ifadə olunur. Məhz kreditlərin köməyi ilə təsərrüfat subyektlərinin əlavə resurslara olan tələbatı ödənilir və təkrar istehsal proseslərinin ləngiməsinə yol verilmir. O istehsalın genişlənməsində də mühüm rol oynayır. Bank kreditlərinin vasitəsilə təkrar istehsal üçün kapital mənbələrinin formalaşması sürətlənir və ondan əsas fondların artırılması mənbəyi kimi də çıxış edir.

3. Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının əksərində risklərin idarə edilməsi prosesi lazımi səviyyədə təşkil olunmamışdır. Bu sahədəki kadr potensialı da qənaətbəxş səviyyədə deyildir. Banklar yalnız MB-nin tövsiyyələri, normativ aktları ilə kifayətlənirlər. Baxmayaraq ki, hər bir bank ayrılıqda, müstəqil şəkildə bazarın tədqiqatını aparmalı, risklərin idarə edilməsinin özünəməxsus prosedurlarını müəyyənləşdirməlidir. Fikrimizcə, bu problemin həllində elmi tədqiqat əsərləri xüsusi rol oynaya bilər. Bu baxımdan bankların elmi-tədqiqatçılarla, elmi tədqiqat müəssisələri ilə əməkdaşlığı, birgə tədqiqat işlərinin aparılması zəruri olardı.

4. Maliyyə bazarındakı fəaliyyətlə əlaqədər olaraq yaranan risklərin düzgün qiymətləndirilməsi, onların idarə edilməsinin optimal mexanizminin seçilməsi kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəldə bilər.

5. Kommersiya banklarının inkişaf xüsusiyyətlərinin və onların investisiya fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

– milli iqtisadiyyatdakı inkişaf prosesləri öz təsirini bankların investisiya fəaliyyətində də göstərir;

– kommersiya banklarının inkişafı həm ekstensiv, həm də intensiv xarakter daşıyır;

– xarici iqtisadi əlaqələr, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıq bankların investisiya fəaliyyətinə yeni keyfiyyət çaları verir;

– strateji dövlət layihələrinə yalnız bir neçə bankın xidmət etməsi onları bank bazarında lider mövqeyinə çıxarır;

– kommersiya banklarının investisiya siyasətində prioritet istiqaməti kreditlərin verilməsi təşkil edir;

– bir neçə bank istisna olmaqla Azərbaycanın kommersiya banklarının beynəlxalq maliyyə bazarlarına çıxışı qənaətbəxş deyildir;

– bankların qiymətli kağızlarla əməliyyatları hədsiz dərəcədə zəifdir;

– kommersiya banklarının depozitləri ilə kreditlərinin artım tempi adekvatdır və s.

6. Gələcəkdə birbaşa bank fəaliyyətinə aidiyyatı olan qanunların, yaxud ayrı-ayrı qanunların müddələrinin ümumiləşdirilərək mükəmməl bir bank məclləsinin yaradılması zəruri olardı. Çünki bank fəaliyyətinin milli iqtisadiyyatdakı strateji əhəmiyyəti günü-gündən artır, həm də müasir bank fəaliyyəti növləri meydana çıxır. Bu baxımdan bank qanunvericiliyinin daim təkmilləşdirilməsi, bu sahə ilə bağlı qanunların hazırlanması zamanı dərin elmi tədqiqatların aparılması da vacib və zəruridir.

7. Bank fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların hazırlanması və onların təkmilləşdirilməsi zamanı aşağıdakı məsələlər nəzərə alınmalıdır:

– milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri;

– neft sektorundakı inkişaf ilə əlaqədar olaraq ölkəyə iri həcmdə valyuta vəsaitlərinin gəlişi;

– korporativ quruculuğun tamamlanması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi;

– ölkədə ödəniş sisteminin təkmilləşdirilməsi və gücləndirilməsi;

– xidmət sektorunda liberallaşdırılma perspektivləri (DTT-yə qəbul olmaqla GATS-a qoşulmaq);

– dünya maliyyə bazarında baş verən tendensiyalar;

- milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf dinamikası;
- ölkənin bank sektorunda qazanılmış təcrübə və s.

8. Bank sistemində müşahidə edilən təmərküzləşmə, məcmu kapitalın artması proses müsbət haldır və bankların iqtisadiyyatın genişlənməsinə, iqtisadi inkişafa uyğunlaşmasının bir istiqamətidir. Lakin bu proses MB-nin inzibati təsirləri ilə yox, bankların qarşıya qoyduqları məqsəd kimi kerçəkləşməlidir. Bununla yanaşı bu təmərküzləşmə prosesinin daha da dərinləşərək gələcəkdə Azərbaycanın bank bazarında inhisarçılığa, bazarm az sayda banklar arasında bölgüsünə gətirib çıxarmamalıdır.

9. Azərbaycanın iqtisadi inkişafı regionların da inkişafında təzahür olunur. Regionlarda bir sıra dövlət proqramlarının icrası isə bu inkişafa öz töhfəsini verərək onu daha da gücləndirmişdir. Kommersiya banklarının bu potensialdan istifadə etməsi üçün fədial şəbəkələrinin genişləndirmələri zəruridir. Hətta hazırda bu amil kommersiya bankları arasında rəqabətin başlıca şərtinə çevrilib. Nəzərə alsaq ki, hökumət neft gəlirləri hesabına qeyri-neft sektorunu, o cümlədən kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək strategiyasının icrasına başlayıb, onda regional bankçılıq üçün geniş imkanların açıldığını, regionlarda bank xidmətlərinə tələbatın artdığını demək olar.

10. Bankların kredit siyasətində beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi təşəbbüskarlıq və ideyavericilik məsələsinə diqqət yetirilməlidir. Belə ki, hazırda ölkəmizdə banklar sahibkarların, iqtisadi subyektlərin konkret təkliflərini nəzərdən keçirir və onların faktiki fəaliyyət göstərdikləri istiqamətə kredit xətləri açır. Amma əslində bank özü iqtisadiyyatı, iqtisadi inkişaf proseslərini öyrənməli, müştərilərinə istehsal və ya xidmət sahəsinə aid yeni biznes ideyaları verməli və onu kreditləşdirəcəyini bildirməlidir. Yalnız belə olan halda kommersiya bankı kredit bazarında mövqeyini gücləndirə, payını artır və rəqibləri ilə rəqabətdə üstünlük qazana bilər.

11. Kommersiya banklarının öz investisiya fəaliyyətlərini iqtisadi inkişaf proseslərinə uyğunlaşdırmaları üçün aşağıdakı istiqamətlərə diqqət yetirmələri zəruri və vacibdir:

- milli iqtisadiyyatın strukturunda sahələrin balanslarının dəyişməsinə daim diqqətdə saxlamaq və bu sahələrin kredit potensiallarının dinamikasını öyrənmək;
- kredit portfelinin diversifikasiyası üzrə prioritet sahələrin hökumətin iqtisadi

siyasətində nəzərdə tutulmuş prioritetlərlə uyğunlaşdırılması;

- marketing tədqiqatlarından səmərəli istifadə edilməsi;
- vəsaitlərin cəlb edilməsi ilə bağlı müasir texnologiyaların mənimsənilməsi və s.

12. Kommersiya banklarının əksərinin korporativ idarəetməsində problemlər mövcuddur. Və heç şübhəsiz ki, bu problemlər investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində öz mənfi təsirlərini göstərməkdədir.

13. Kommersiya banklarında korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, onun investisiya fəaliyyətinin inkişaf mənbələrindən birinə çevrilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi zəruri olardı:

- korporativ idarəetmə üzrə tanınmış xarici bankların təcrübələrinin öyrənilməsi və onun tətbiqi imkanlarının araşdırılması;
- İdarə Heyətində üzvlərinin və korporativ idarəetmənin yuxarı pillələrində iştirak edən şəxslərin treyninqlərdə, seminarlarda mütəmadi iştirakının təmini;
- yalnız MB-nin tövsiyyə və tələbləri ilə kifayətlənməyərək, beynəlxalq təcrübədə mövcud olan metodologiyalardan da istifadəyə çalışmaq;
- İnformasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə və innovasiya proseslərinin tətbiqinə stimül vermək və s.

14. Kommersiya bankları kapitalın artırılmasında daxili bazara səhm buraxmaqda maraqlı deyillər və daha çox xarici maliyyə qurumlarının vəsaitlərini cəlb etməyə çalışırlar və s.

15. Lakin investisiya banklarının yaradılması və fəaliyyəti sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi Azərbaycanda da istifadə oluna biləcək forma və metodları qeyd etmək imkanı verir. Bütün bunlar ondan xəbər verir ki, kredit institutlarının investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi yolu ilə milli iqtisadiyyatın strateji məsələlərinin həlli dövlətin təsirli iştirakını tələb edir. Bu iştirakın dərəcəsi bir çox mənada bazar mexanizmlərinin, formalaşma dərəcəsi ilə, forma və metodları isə — konkret iqtisadi situasiyanın xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Ümumi milli maraqlara nail olmaq üçün dövlət, bank, qeyri-maliyyə müəssisələrinin sıx qarşılıqlı təsirlərinin səmərəliliyi iqtisadi böhrandan çıxış mərhələlərində xüsusilə əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Banklar haqqında normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2009. 1092 s.
2. Dövlətmaliyyəsi normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2010. 1180 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 aprel 2007-ci il, 9 oktyabr 2007-ci il, 6 noyabr 2007-ci il, 26 may 2009-cu il, 19 iyun 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)
4. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə).
5. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr 2009-cu il
6. Valyuta tənzimi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (27 noyabr 2001-ci il, 30 aprel 2002-ci il, 3 mart 2006-cı il, 17 aprel 2007-ci il, 7 dekabr 2007-ci il tarixli, qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)
7. Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (08 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)
8. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İllik Hesabatları.
9. Z.F. Məmmədov. Bank işi və e-bankçılıq. Bakı, 2003.
10. Abdullayev Ş., R.Əsgərova. Bank işi. Bakı, 2010
11. Bağırov M. Bank işi. Bakı, 2003.
12. Bəşirov R.A. Bank işi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.
13. İbrahimov Z. H. Qlobal maliyyə böhranı: səbəb və nəticələr //Maliyyə və uçot. 12. -2009.
14. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar (suallara cavab). Bakı, 2009.
15. Kərimov A. İbrahimov Z. Bank marketinqi və menedjmenti. Bakı, 1996.

16. Məmmədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik . Bakı, 2010.
17. Məmmədov Z.F Finans iqtisadiyyatı. –Bakı: Qanun, 2003. - 375 c.
18. Mamedov Z.F.Azərbaycanda korporativ idarəetmə sistemi və onun banklarda tətbiqi məsələləri //Qanun. – 2007. - № 8.
19. Azərbaycan Milli Ödəniş Sisteminin inkişaf tendensiyası: huquqi və iqtisadi aspektlərin təhlili // Qanun. – 2009. - № 10
20. Mamedov Z.F.Global böhranı və dövlətin antiböhran strategiyası: dünya təcrübəsi və azərbaycan realliyi// Dövlət idarəçiliyi. № 1. – 2010.
21. Məmmədov Z.F. «Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli»Bakı:DİA. 2010
22. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı, 2010.
23. Аббасов А.М. Электронизация финансовой индустрии в условиях сетевой экономики. Баку: Азернешр, 2007.
24. Актуальные проблемы банковской системы в 2012 году // Деньги и кредит. - 2012. - N 1. - С.3-10.
25. Алехин Б.И. Банки на рынке ценных бумаг // ЭКО. - 2002. - N 3. - С.28-31.
26. Алимова Т.Д. Банковская система Российской Федерации: проблемы становления // Вестн. С.-Петерб. ун-та. Сер.5. Экономика. –2012. - N 4. - С.21-25.
27. Анализ условий банковского кредитования: опыт и перспективы развития // Деньги и кредит. - 2011. - N 11. - С.68-69.
28. Анализ условий банковского кредитования: опыт и перспективы развития // Деньги и кредит. - 2012. - N 10. - С.73-74.
29. Андрюшин С. Центральный банк как кредитор последней инстанции: новые вопросы теории денежно-кредитной политики / С.Андрюшин, В.Кузнецова // Вопросы экономики. - 2012. - N 12. - С.70-81.
30. Андрюшин С.А. Состояние банковского сектора и антикризисные меры правительства России / С.А.Андрюшин, В.В.Кузнецова // ЭКО. - 2012. - N 4. - С.39-53.

31. Антропов Д.Л. Интегрированный риск-менеджмент в системе управления банком // Деньги и кредит. - 2012. - N 1. - С.33-37.
32. Аристов Д.В. Ликвидность банков: скрытая угроза / Д.В.Аристов, К.О.Гузов // Деньги и кредит. - 2001. - N 7. - С.49-52.
33. Бабак В.Ф. Финансирование и кредитование инвестиций коммерческими банками / В.Ф.Бабак, А.А.Новгородцов // ЭКО. - 2010. - N 4. - С.42-50.
34. Бабичева Ю.А. Российские банки: Проблемы роста и регулирования / Бабичева Ю.А., Мостовая Е.В. - М.: Экономика, 2006. - 278с.
35. Байдина О.С. Факторы риска банков при работе со средним и малым бизнесом / О.С.Байдина, Е.В.Байдин // Деньги и кредит. - 2011. - N 11. - С.28-32.
36. Беликов А.В. Необходимость активизации участия банков в инвестиционном процессе вытекает из взаимозависимости успешного развития банковской системы и экономики в целом. // Методический журнал «Инвестиционный банкинг» № 3(3)/2006
37. Байдина О.С. Факторы риска в работе банка с физическими лицами / О.С.Байдина, Е.В.Байдин // Деньги и кредит. - 2012. - N 4. - С.57-60.
38. Ершов М. Банковская система и развитие российской экономики // Мировая экономика и междунар. отношения. - 2005. - N 3. - С.28-34.
39. Деньги. Кредит. Банки: учебник / Ю. В. Базулин и др.; под ред. В. В. Иванова, Б. И. Соколова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2014.
40. Иванова, Светлана Петровна. Деньги, кредит, банки: учебное пособие / С. П. Иванова.— М.: Дашков и К, 2014.
41. Финансы и кредит: учебник для вузов / М. Л. Дьяконова; под ред. А. М. Ковалевой. — 3-е изд., стер. — М.: Кнорус, 2014.
42. Колпакова, Галина Михайловна. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебное пособие для вузов / Г. М. Колпакова.— 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 2014.
43. Корчагин, Ю. А. Деньги. Кредит. Банки: учебное пособие / Ю. А. Корчагин.— Ростов-н/Д: Феникс, 2014.

44. Крушвиц, Лутц. Финансирование и инвестиции: Учебник для вузов / Л. Крушвиц; Пер. с нем. под общ. ред. В. В. Ковалева, З. А. Сабова .— СПб.: Питер, 2000
45. Кузнецова, Елена Ивановна. Деньги, кредит, банки: учебное пособие для студентов вузов/Е. И. Кузнецова; под ред. Н. Д. Эриашвили.— М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014.
46. Нешиной Анатолий Семенович. Финансы и кредит: учебник для вузов по специальностям "Экономика и управление на предприятии", "Менеджмент организации", "Маркетинг", "Коммерция (торговое дело)" / А. С. Нешиной.— 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Дашков и К, 2006
47. Стародубова, Нина Николаевна. Деньги. Кредит. Банки: учебное пособие / Н. Н. Стародубова, Е. Н. Овчинников.— Челябинск: Челяб. гос. ун-т, 2014.
48. Фетисов, Владимир Дмитриевич. Финансы и кредит: учебное пособие для студентов вузов / В. Д. Фетисов, Т. В. Фетисова .— 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014.
49. Финансы и кредит: учебное пособие / А. М. Ковалева и др.; под ред. А. М. Ковалевой.— М.: Финансы и статистика, 2014.
50. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебник для вузов / Г. Б. Поляк: под ред. Г. Б. Поляка .— 2-е изд. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014.
51. Финансы и кредит: учебник для вузов / В. А. Боровкова.— СПб.: Бизнес-пресс, 2012.
52. Финансы, денежное обращение и кредит: учебник для вузов / М. В. Романовский; под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской.— М.: Юрайт, 2012.
53. Финансы и кредит: учебник для вузов / под ред. М. В. Романовского, Г. Н. Белоглазовой.— М.: Высшее образование, 2010.

«Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi» mövzusunda

XÜLASƏ

Bankların investisiya proseslərində iştirakının aktivləşdirilməsi zərurəti bank sistemi ilə iqtisadiyyatın uğurlu inkişafının qarşılıqlı asılılığından irəli gəlir.

Bankların investisiya proseslərində iştirakının əsas istiqamətləri ən ümumi şəkildə aşağıdakılardan ibarətdir:

- banklar tərəfindən investisiya hədəflərinə vəsaitlərin səfərbər edilməsi;
- investisiya xarakterli kreditlərin təklif edilməsi;
- qiymətli kağızlara, paylara, payçı iştiraka vəsaitlərin qoyulması (həm bankın hesabına, həm də müştərinin tapşırığı ilə).

Tədqiqatın əsas məqsədi milli iqtisadiyyatın inkişafında xüsusi rola malik olan kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin müasir şəraitlə bağlı problemlərinin öyrənilməsi, onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarının müəyyənəşdirilməsidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsaslarının yeni proseslər baxımından öyrənilməsi, investisiya fəaliyyətinin müasir iqtisadi proseslərə uyğunlaşdırılması mexanizminin, həmçinin bank sisteminin müasir inkişaf meyllərinin tədqiqi əsasında sözü gedən investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin göstərilərək onların əsaslandırılmasından ibarətdir.

РЕЗЮМЕ

«Регулирование инвестиционной деятельности Коммерческих банков»

В современной экономике актуальной проблемой является повышение конкуренции между коммерческими банками в сфере предоставления услуг клиентам. Одним из важных факторов повышения конкурентоспособности между кредитными организациями, а также успешного долгосрочного функционирования банков, эффективного использования финансовых активов, укрепления финансовой устойчивости и ликвидности, регулирования финансовых рисков, является эффективное осуществление инвестиционной деятельности. Банковская инвестиционная деятельность – это деятельность, в процессе которой банк выступает в качестве инвестора, вкладывая собственные ресурсы на срок в создание, приобретение реальных или покупку финансовых активов для извлечения доходов, прямых либо косвенных.

Нами предлагается рассматривать следующие цели, которые стремится достичь банк, покупая те или иные виды ценных бумаг:

- безопасность инвестиционных вложений;
- доходность инвестиционных вложений;
- возможность роста инвестиционных вложений;
- ликвидность инвестиционных вложений.

Выделяют следующие основные направления осуществления банковской инвестиционной деятельности:

- первичное размещение ценных бумаг хозяйствующих субъектов (андеррайтинг);
- операции с ценными бумагами на вторичном рынке (депозитарные, консультационные услуги);
- доверительное управление портфелями ценных бумаг хозяйствующих субъектов;
- сделки по слиянию и приобретению;

- долгосрочное кредитование инвестиционной деятельности хозяйствующих субъектов.

На основании выбранных направлений осуществления инвестиционной деятельности разрабатывается инвестиционная политика банков.

Инвестиционная политика коммерческих банков предполагает определение целей инвестиционной деятельности, выбор наиболее действенных способов их достижения. Следует выделить организационную составляющую инвестиционной политики. Это комплекс мероприятий по организации и управлению инвестиционной деятельностью банка, направленных на обеспечение приемлемых объемов инвестирования, оптимальной структуры инвестиционных активов, рост их доходности при допустимом уровне риска.

Нами были проведены исследования, направленные на выявление проблем инвестиционной деятельности банков.

SUMMARY

"Regulation of investment activity of Commercial banks"

In the modern economy the current issue is the increased competition between commercial banks in the provision of services to clients. One of the important factors of increasing competitiveness between credit organizations, as well as successful long-term functioning of banks, effective use of financial assets, strengthening financial stability and liquidity, financial risk regulation is effective implementation of investment activities. The banking investment activity is the activity in which the Bank acts as an investor, investing their own resources for the establishment, acquisition of real or purchase of financial assets for a profit, direct or indirect.

We suggest to consider the following objectives, which aims to reach the Bank by buying certain types of securities:

- security of investment;
- return of investments;

- the possibility of growth of investment;
- liquidity of investments.

There are following main directions of investment banking activities:

primary offering of securities of business entities (underwriting);

- operations with securities in the secondary market (Depository and consulting services);
- trust management of securities portfolios of business entities;
- merger and acquisition;
- long-term crediting of the investment activity of economic entities.

Based on the selected directions of investment activities the investment policy of banks is developed.

Investment policy of commercial banks involves the definition of objectives of investment activities, the selection of the most effective ways of achieving them. It should highlight the organizational component of the investment policy. Is a complex of measures on organization and management of the investment activities of the Bank aimed at ensuring an acceptable investment levels, the optimal structure of investment assets, increase their profitability at acceptable risk level.

We have conducted studies aimed at identifying problems of investment activity of banks.